

Kristendomskundskab/religion.

Specialopgave i systematik

KIRKEKAMPEN SET I LYSET AF

SØREN KIERKEGAARDS SKRIFTER 1850-1855

Vejleder: Paul Müller

INDHOLDSOVERSIGT:

side:

<u>INDLEDNING</u>	1
<u>INDØVELSE I CHRISTENDOM</u>	3
Pseudonymet Anti-Climacus	3
Forord	3
Tema	3
"INDØVELSE I"	4
Påkaldelse	4
Indbydelsen	5
Standsnningen	5
Moralen	6
"INDØVELSE" II	7
"INDØVELSE" III	9
Indøvelse"s fremstilling af Kristus	17
<u>EN OPBYGGELIG TALE</u>	18
<u>ARTIKEL I "FÆDRELANDET" DEN 31. JANUAR 1851</u>	19
<u>TO TALER VED ALTERGANGEN OM FREDAGEN</u>	20
Indholdsoversigt	20
<u>SKRIFTERNE OM FORFATTERVIRKSOMHEDEN</u>	22
"Om min Forfatter-Virksomhed"	22
<u>TIL SELVPRØVELSE, SAMTIDEN ANBEFALET</u>	26
Tiden mellem "Indøvelse"s og "Til Selvprøvelse"s udgivelse	27
Bogens udbredelse	27
"Til Selvprøvelse" - 1. tale	28
Kierkegaards selvforståelse	29
Kierkegaards bibelsyn	31
"Til Selvprøvelse" - 2. tale	32
"Til Selvprøvelse" - 3. tale	32
"Kongens Kudsk"	33
<u>DØMMER SELV! TIL SELVPRØVELSE SAMTIDEN ANBEFALET</u>	35
<u>OPTAKT TIL KIRKEKAMPEN</u>	36
Kort opsamling	36
Martensens mindeprædiken	36
Hvorfor holdt Kierkegaard sin første avisartikel tilbage?	37
Kirkekampens skrifter	37
<u>LIDELSESKRAVET I SANDHEDSVIDNE-BEGREBET</u>	39
Mynster - et sandhedsvidne?	41

(forts.)

<u>ARTIKLERNE I FÆDRELANDET (fortsat)</u>	44
"Til det nye Oplag af "Indøvelse i Christendom"	46
"Dette skal siges, saa være det da sagt"	46
<u>ØJEBLIKKET</u>	48
Ligheder mellem "Øjeblikket" og de andre opgivne tekster	49
Forskelle mellem "Øjeblikket" og de andre opgivne tekster	50
Sproglige forskelle	50
Indholdsmæssige forskelle	51
Staten	51
Kirkeinstitutionen og de kirkelige handlinger	51
Præsterne	53
Den enkelte	53
Guds Uforanderlighed	54
<u>FORSKELLIGE TOLKNINGER AF KIRKEKAMPEN</u>	55
<u>EN MULIG FORSTÅELSE AF DE OPGIVNE TEKSTER</u>	58
<u>I LYSET AF KIERKEGAARDS MEDDELELSESMETODE</u>	63
Kierkegaards popularitet i samtiden	63
Et nyt udgangspunkt	63
"Den Enkelte", det bestående og "Indrømmelsen"	66
Hvordan bør kirkekampens skrifter bruges	66
Sig mig, hvordan du tolker Kierkegaard, og jeg skal sige dig, hvem du er	67
<u>KONKLUSION</u>	69

INDLEDNING

I denne opgave vil jeg undersøge forholdet mellem de skrifter, som Kierkegaard udgav i perioden fra september 1850 til "de tavse år", og kirkekampens skrifter.

Ved således at tage udgangspunkt i "Indøvelse i Christendom vil jeg gennemgå de sidste års forfatterskab. Resultaterne af min undersøgelse vil jeg konfrontere med kirkekampens skrifter med henblik på at påvise, om der foreligger en kontinuitet mellem den forståelse af kristendommen, som Kierkegaard gav udtryk for henholdsvis i forfatterskabet og under kirkekampen.

Da begrebet "Sandhedsvidne" står meget centralt i kirkekampens første fase, vil dette begreb blive grundigere belyst både ud fra forfatterskabet og de artikler i "Fædrelandet", hvor polemikken fandt sted. At arbejde med Kierkegaards litterære produktion er forbundet med visse vanskeligheder, bl.a. fordi de enkelte skrifter i forfatterskabet hænger sammen som ærtehal. Dette gør ikke forfatterskabet mindre spændende, men det betyder, at man bør have gennemarbejdet hele forfatterskabet, før man ud fra dette overblik kan vurdere det enkelte skrift og sætte sig ind i forfatterskabets sammenhæng.

Dette er imidlertid ikke muligt, hvis man skal holde sig inden for de rammer, der er fastsat for et speciale. Da jeg derfor i vid udstrækning har været nødt til at isolere de opgivne tekster fra det øvrige forfatterskab, vil det ikke kunne undgås, at der er aspekter, der ikke kommer med.

Der er imidlertid også en anden vanskelighed - i modsat retning: Det enkelte skrift indeholder rigeligt materiale til et helt speciale. Min opgave ville således blive sprængt indefra, hvis jeg gik i dybden med problematikken i det enkelte skrift. Min hensigt med gennemgangen har derfor været mere beskeden: at give et overblik over værkernes form og væsentligste indhold vel vidende, at der er nuancer, der ikke kommer med.

På trods af disse vanskeligheder, mener jeg, at den måde, jeg har afgrænset stoffet på, kan forsvares. For jeg anser "Indøvelse i Christendom" og de følgende skrifter for et godt udgangspunkt for en vurdering af kirkekampen.

De steder, hvor man i Kierkegaards fremstilling kan finde hentydninger til private forhold, har jeg ikke gjort særlig opmærksom på, da jeg mener, de er opgaven uvedkommende. Kun når det biografiske er en del af hans saglige anliggende (hans selvforståelse, problemer med tilhængere o.lign.) er det medtaget.

INDØVELSE I CHRISTENDOM

Pseudonymet Anti-Climacus.

Kierkegaard afslutter den 25. september 1850 sit pseudonyme forfatterskab med udgivelsen af "Indøvelse i Christendom" (herefter "Indøvelse"), der ligesom "Sygdommen til Døden" er skrevet af Anti-Climacus. Dette pseudonym må forstås i forhold til det tidligere benyttede: Johannes Climacus, der står som forfatter til "Philosofiske Smuler" og "Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift".

Disse to pseudonymer skal ikke forstås som værende polemisk vendt mod hinanden, men således at de repræsenterer modsatte synspunkter i deres forhold til kristendommen. Climacus siger om sig selv, at han ikke er kristen; han er på vej op ad humanitetens stige frem mod kristendommen, som han (på mange måder som humorist) anskuer udefra. Derimod siger Anti-Climacus om sig selv, at han er kristen i absolut forstand.

Dette blev et problem for Kierkegaard, da han skulle udgive "Sygdommen til Døden", da han var bange for at få bogens position forvekslet med sin egen. Imidlertid opdagede Kierkegaard, at han kunne benytte sig af pseudonymiteten igen og dermed betone forskellen mellem det ideal, som Anti-Climacus repræsenterer, og den måde, hvorpå han i sit eget liv praktiserede det: "Jeg bestemte mig høiere end Joh. Climacus, lavere end Anti-Climacus." (Pap X IA, 517).

Forord

"Indøvelse"s tre hoveddele indledes alle med et enslydende forord af udgiveren, Kierkegaard. Her afsløres det, at bogen allerede er skrevet i 1848, og formålet har været at tvinge fordringen til det at være kristen op til "Idealitetens Høieste". Fordringen bør høres, så den enkelte læser (ikke mindst Kierkegaard selv) kan gøre "Indrømmelsen", så han ad den vej lærer "ikke blot at henflye til "Naaden", men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af "Naaden"."

Tema

Bogens tema er, hvilken placering den i forordet omtalte idealitet bør få i den enkeltes eksistens. De tre hoveddele får i øvrigt hver sin grundtone ved at blive knyttet til hver sit vers fra Ny Testamente. I "Indøvelse" kommer alle de kristelige begrebsbestemmelser

- f.eks. samtidighed, forargelse, tro - som Kierkegaard allerede havde opstillet i "Philosofiske Smuler" til anvendelse. Desuden knytter "Indøvelse" sig til "Sygdommen til Døden". De to bøger har fælles grundsyn jfr. Anti-Climacus: "Sygdommen til Døden"s 2. del omhandler religiøsiteten B, men holdt på det abstrakte plan. Denne abstraktion kommer til mere konkret udfoldelse i "Indøvelse". I øvrigt slutter "Sygdommen til Døden" dér, hvor "Indøvelse" begynder: med en beskrivelse af Gud, der af kærlighed bliver et ringe, fattigt menneske, som siger: "Salig Den, som ikke forarges på mig." (15, 176ff).

"INDØVELSE" I

Påkaldelse

"Indøvelse" I tager udgangspunkt i bibelordet: "Kommer hid alle I, som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile." Efter forordet, som allerede er behandlet, følger en "Påkaldelse", hvor "Indøvelse" I's hovedtema introduceres: Samtidigheden med Kristus. Denne samtidighed er troens betingelse, og nærmere bestemt er den troen.

Uden forvarsel i form af afsnitsinddeling eller lignende går teksten direkte over i bønnens form: Den bedende beder Kristus om at måtte blive samtidig med ham, se ham i hans sande skikkelse, som om han fremtrådte inkarneret og ikke i den skikkelse, som "en tankeløs-sværmerisk eller en historisk-snaksom Ihukommelse" har vanskabt ham. At se Kristus, som han var og er og fortsat vil være indtil sin genkomst: forargelsens tegn og troens genstand. At se ham således uden at forarges er den bedendes bønne-ønske. Det eneste, jeg vil sige om denne bøn, er, at den er uforståelig. Hvis ikke den bedende på forhånd kender den kristologi, som først i det følgende lægges for dagen, er bønnen umulig at bede med på. Ligeledes er bønnens polemik mod Mynster og Martensen ikke let at gennemskue på forhånd.

I forbindelse med sin gennemgang af "Sygdommen til Døden" skriver Billeskov (1), at Kierkegaard har den generende uvane, at han ofte giver konklusionen først, bevisførelsen bagefter. Nu kan man ikke kalde en bøn for en konklusion, men på én måde fungerer den som sådan, idet den ville være særdeles velanbragt f.eks. som afslutning på "Indøvelse" I. Det er jo de væsentligste temaer fra denne del af bogen, som her antydes i bønnens form.

Indbydelsen

Efter Påkaldelsen følger det første hovedafsnit med overskriften: Indbydelsen. Der indledes med en slags prolog over "Kommer hid ...", hvor tonen slås an for resten af afsnittet: Jesu kærlige, varme, alle favnende indbydelse skildres indlevende, æstetisk i en slags prædikenstil. Ingen læser er i tvivl om, at hos Kristus er der hvile, og utallige gange opfordres læseren til at komme til Kristus og få hvile.

Standsningsen

På baggrund af det forrige afsnit forventer man i det kommende at høre om en uhyre tilstrømning af mennesker til indbyderen, Kristus. Men Kierkegaard frembringer her ad litterær vej en chockvirkning (2), idet tonen pludselig er blevet en anden: hårdt, koldt, hånligt, men stadig meget levende meddeles det, at indbyderen er et menneske i den dybeste fornedrelse og menneskelige elendighed. Kristus, Gud, i en ringe tjeners skikkelse bliver derfor i samme øjeblik forargelsens mulighed. Derfor standses den indbudte. Den inkarnerede Kristus er et paradoks, som består i, at et menneske, som er underkastet alle forkrænkighedens love, påstår at være Gud. Forargelsens mulighed er et nødvendigt kendetegn på en sand forkyndelse af det kristne budskab (3). Det forhold, at Kristus for den senere indbudte er i højheden, hjælper ikke, for indbydelsen blev fremsat af den fornedrede. Forargelsen er fornuftens reaktion på paradokset. Den kristne er altså ikke kommet til at tro på Kristus via en fornuftsbeslutning, men ved at blive samtidig med ham, ved at springe over hele kirkens historie (med alle de falske støtter for troen, man evt. dér havde) og i sin eksistens forholde sig til Kristus som paradokset.

At kristendommen til enhver tid er et paradoks, så Kristi liv ikke ville have formet sig anderledes på en anden tid eller i et andet miljø, søger Kierkegaard at vise ved at anbringe ham i sin samtids København. Det vises, hvordan Kristus ville blive udsat for den samme hån, som han i sin tid led, skønt der var en såkaldt kristen kirke. Anti-Climacus beskriver, hvordan forskellige samfundsklasser stiller sig til Kristus, som skaber uro i gaderne. Han vækker anstød og forargelse. De fleste vender ham ryggen, kun nogle få, fattige mennesker har sluttet sig til ham, men de har heller ikke noget at tabe (16, 58).

Kristenhedens ulykke er, at man ad to veje søger at fjerne paradokset fra kristendommen.

1. Ved at henvise til kristendommens indflydelse på den verdenshistoriske udvikling.
2. Ved den spekulative filosofis og teologis tale om gudemennesket i betydningen enheden af guddommeligt og menneskeligt overhovedet. Derved kommer Kristus til at fremstå som symbolet på slægtsskab med Gud, hvilket iflg. Kierkegaard er hedenskab (4). For man er på utiladelig måde blevet vidende om Kristus i stedet for troende. Når kristendommen således gøres logisk og ligefrem, bliver konsekvensen, at den mister sin kraft. Den eneste vej tilbage er, at man må forsøge igen at indføre kristendommen i kristenheden (16, 45).

Moralen

Konsekvensen af det foregående sammenfatter Anti-Climacus i en morale således:

"Enhver ... skal ydmyge sig under, hvad det dog vil sige at være i strengeste Forstand en Christen, oprigtigt for Gud tilstå, hvor han er, at han dog værdeligen maatte tage mod Naaden, der tilbydes enhver Ufuldkommen, det er Enhver. Og saa ikke videre; saa passe han forresten sit Arbejde, glad ved det, elske sin Hustru, glad ved hende, opdrage sine Børn sig til Glæde, elske sine Medmennesker, glæde sig ved Livet." (16, 73)

Om der fordres videre, vil Gud lade den enkelte det vide. I lovens sprog er det, som om det var mennesket selv, der ved egen kraft skulle holde sig til Kristus. I kærlighedens sprog er det Kristus, der holder på ham. Kun bevidstheden om synd kan få mennesker til at "forcere (fra den anden side er Naaden Forcen) ind i denne Rædsel. Og i samme Øjeblik forvandler det Christelige sig og er idel Mildhed, Naade, Kjerlighed, Barmhjertighed". At komme til kristendommen ad andre veje er "Majestæts-Forbrydelse mod Christendommen." (16, 74).

"INDØVELSE" II

Den anden hoveddel tager udgangspunkt i ordet: "Salig Den, som ikke forarges på mig." Her gør Anti-Climacus rede for, hvilke afgørelser den enkelte stilles overfor, når han bliver samtidig med Kristus. Der findes kun to måder at forholde sig til Kristus på: enten tro på ham eller forarges. Forargelsens mulighed i forhold til troen bestemmes således:

"Som Begrebet "Tro" er en ganske eiendommelig christelig Bestemmelse, saaledes er igjen "Forargelse" en ganske eiendommelig christelig Bestemmelse, der forholder sig til Tro. Forargelsens Mulighed er Skillevejen Man svinger fra Forargelsens Mulighed enten til Forargelsen eller til Troen; men man kommer aldrig til Troen uden Forargelsens Mulighed." (16,85)

Forargelsen findes i to forskellige former, den uegentlige og den egentlige, sidstnævnte deles op i to.

Den uegentlige forargelse udspringer af, at et enkelt menneske optræder som højere end det almene. En sådan optræden kan være nødvendig, når det bestående bliver opfattet som det direkte udtryk for det guddommelige absolutte:

"Den, der underkjender et saadant Bestaaende, han bliver af det betragtet som En, der gjør sig til mere end Menneske, og man forarges paa ham, om han dog egentligen kun gjør Gud til Gud og sig til Menneske." (16, 94).

Dette afsnit er et skarpt angreb på Hegels statsteori og dermed også på Martensen. Selv om Anti-Climacus ikke siger det direkte, er der næppe tvivl om, at Kierkegaard allerede på dette tidspunkt anså sig selv for en sådan "Enkelt", der kolliderer med det bestående:

"Hver Gang et Sandheds-Vidne gjør Sandheden til Inderlighed (og dette er Sandheds-Vidnernes væsentlige Forretning); hver Gang et Geni primitivt inderliggjør det Sande: saa vil det Bestaaende ogsaa forarges paa ham." (16, 90).

Denne type forargelse er altså ikke speciel for Kristus, skønt fari-sæernes forargelse netop var af denne art: de troede ikke, at Kristus var Gud, men var forargede over, at Kristus ville omstøde deres vante forestillinger. Uegentlig er derfor denne forargelse, fordi den ikke retter sig mod Kristus qua Gud-mennesket, og derfor kun i forholdet til Kristus var mulig for den historisk samtidige.

Den egentlige forargelse karakteriserer Anti-Climacus, når han siger at:

"Forargelsens Mulighed, der er Troens Værge eller Forsvarsvaaben, er saaledes dobbelttydig, at al menneskelig Forstand enten paa den ene eller paa den anden Maade maa komme til at staae stille, maa støde an - for saa enten at forarges eller at troe." (16, 106).

Denne type forargelse holder sig altså til påstanden om, at Kristus er Guds søn, er "Eenheden af Gud og et enkelt Menneske" (16, 86). Men forargelsens retning er tvetydig, derfor deler Anti-Climacus den i to:

1. Højhedens forargelse fremkommer, når et menneske taler og handler (f.eks. ved at tilgive synder), som var han Gud, og siger om sig selv, at han er Gud. Når Kristus optræder således, fristes man til at regne ham for en gudsbespotter. Man forarges over påstanden om, at et ringe menneske er Gud - altså mod ophøjelsen af mennesket.
2. Ringhedens forargelse. Ved denne form for forargelse går mennesket allerede ud fra, at Kristus er Guds søn, men det forarges over hans ringhed og magtesløshed. Man forarges over påstanden om, at Gud er et ringe menneske - altså mod fornedrelsen af Gud. Dette er den stærkeste form for forargelse, end ikke Jesu disciple undgik den.

Den egentlige forargelse er, som tidligere nævnt, tankens oprør mod paradokset. Først, når tanken "korsfæstes", er forargelsen bekæmpet. Men forargelsens mulighed er alligevel uafbrudt til stede for mennesket, den bliver aldrig et overstået stadium, fordi tanken til stædighed vil gøre oprør mod paradokset.

Da Kristus således er et "Modsigelsens Tegn", har han ikke mulighed for at meddele sig direkte til nogen. Dette tema behandles i sidste del af "Indøvelse" II. Anti-Climacus's forklaring af dette forhold kan kort resumeres således: Når et menneske siger: "Jeg er Gud, Faderen og jeg er ét", så står vi sprogligt over for en ligefrem meddelelse. Men indholdsmæssigt er meddelelsen ikke ligefrem, fordi meddeleren er et enkelt menneske ganske ligesom andre. Det kan aldrig blive kommensurabelt for forstanden, at et enkelt menneske er Gud. Derfor er direkte meddelelse umuliggjort. Meddelelsen indeholder ved meddeleren en modsigelse, den bliver et paradoks.

En meddelelse, hvis indhold er et paradoks, kan kun meddeles indirekte, fordi den vil stille den enkelte over for et valg: om meddelelsens modtager vil tro meddelelsen eller forarges. Overført på Kristus betyder dette, at han stiller mennesket over for en absolut afgørelse med mulighed for frelse eller fortabelse. Men dette kan Kristus ikke meddele direkte til nogen. Kunne han det, skulle forholdet mellem den enkelte og Kristus nødvendigvis bygge på viden og fornuft og ikke på tro. At Gud i Kristus er "Incognito'et" er dybest set hemmeligheden bag Kristi lidelser. (16, 132).

I hedenskabet er sandheden en lære, og læreren er mindre vigtig end læren. I kristendommen er det modsat, da læreren er sandheden selv. Derfor er Kristus uendeligt vigtigere end hans lære (5).

"Overalt, hvor ... Læreren er et væsentligt Medhenhørende, er der en Redupplikation." (16, 121).

At reduplicere vil sige at eksistere i det, som man indirekte har fået meddelt af læreren.

"thi det i Sandhed at være Christen er vel ikke det at være Christus (o, Gudsbespottelse!); men det er det at være hans Efterfølger ..., at være Efterfølger er, at Dit Liv har saa megen Lighed med hans, som det er muligt, et Menneskets Liv kan have." (16, 107).

Hvordan dette med "Efterfølgelsen" nærmere skal forstås, er det overordnede tema for "Indøvelse"s sidste hoveddel.

"INDØVELSE" III

Denne hoveddel består af syv "Udviklinger" ud fra skriftstedet: "Og jeg, naar jeg er ophøiet fra Jorden, vil jeg drage Alle til mig." Joh.12,32.

1. "Udvikling"

Den første "Udvikling" er en altergangstale, som han oprindeligt holdt i Vor Frue Kirke den 1. september 1848. Som hans taler i øvrigt er den mild i tonen og må forstås som Kierkegaards alternativ til samtidens prædiken. Hans tanker om samtidigheden med Kristus, om tro, forargelse osv. er her omsat til prædikenens form.

I de følgende "Udviklinger" gentager Anti-Climacus, hvad han allerede i det foregående har sagt. Men tonen er nu mere polemisk, og hovedvægten lægges på en fremstilling af den kristnes eksistensform: Efterfølgelsen.

2. "Udvikling"

I den anden "Udvikling" lægges hovedvægten på det faktum, at Kristus først af alt ønsker at hjælpe ethvert menneske til at blive et "Selv". For kun et "Selv" har frihed til at vælge, om det vil tro på paradokset. Og det understreges, at det er umuligt kun at vælge den fornedrede eller den ophøjede.

3. "Udvikling"

I den tredje "Udvikling" taler Anti-Climacus om at dele ringheden med Kristus. At lide med Kristus må ikke forveksles med de lidelser, som i almindelighed hører med til livet. Men det er at lide under menneskers ondskab, fordi man søger at realisere det gode og sande i kærlighed. Denne form for lidelse er frivillig, hvis man svigter, forsvinder lidelsen. (6).

4. "Udvikling"

I den fjerde "Udvikling" fokuseres der på, at også Kristus måtte lære lydighed af det, han led. Som Kristus først blev optaget i højheden efter at have været lydig til døden, således gælder det også for den troende, at der først er ophøjelse i evigheden. Et menneske prøves bestandig. Livet er en eksamen, hvor det ubetinget vigtigste fag: at være og blive kristen, aldrig består én gang for alle, men varer livet ud. Den kristne vil måske opleve kristendommen som grusom, men det er verden, der er grusom, fordi den forfølger sandheden og ofrer den kærlige. Uden Kristus som forbillede er efterfølgelsen uudholdelig. Men med forbilledet holder den troende ud i fornedrelsen, draget af ham, der fra højheden drager alle til sig.

5. "Udvikling"

Kristus er vejen, sandheden og livet. Når sandheden således er vejen, er det at være sandhed et liv. Derfor kendes sandheden kun i sandhed, når den bliver til liv i den enkelte. At Kristus har tilbagelagt vejen, forandrer intet for efterfølgeren. Han må gå den samme vej; slægt

efter slægt må hver enkelt gå vejen forfra og må kæmpe, lide eksistere i overensstemmelse med forbilledet, Kristus. I denne verden kan der derfor også kun være tale om en stridende kirke, en kirke i verden. (16, 198).

Ovenstående syn fornægtes i den bestående kristenhed, idet der overalt, hvor der er en bestående kristenhed, er et forsøg på at danne en triumferende kirke. Man er blevet vidende om Kristus, men at vide sandheden er en usandhed. I den bestående kirke har man betragtet sandheden som resultat: På samme måde, som den enkelte i slægten f. eks. ikke behøver at opfinde krudtet (men kan bygge videre på grundlag af andres opfindelser), på samme måde har man overleveret kristendommen som et færdigt resultat, som man kunne besidde. Men en sådan ligefrem tilslutning til Kristus, som uden videre tager hans sejr til indtægt, er umulig, er en indbildning, som grunder i, at man har glemt Gud-menneskets væsentlige uensartethed med ethvert andet enkelt menneske. (16, 190+207).

At en bestående kirke kan være triumferende er i sig selv en indbildning, som efterfølges af andre bedrag, f.eks. dette, at 'alle sådan er kristne', men der er ingen grund til at triumfere, for "Veien" er endnu ikke tilbagelagt. Ikke desto mindre har man i den bestående kirke forudoptaget evigheden og har dermed antaget, at stridens tid er forbi. Dermed er kirken og verden blevet éntydige størrelser, og kristendommen er afskaffet. Ved kun at lægge vægt på forsoningen er kristendommen gjort til en objektiv lære, hvis indhold er identiteten med det almene. Den bestående kirkes medlemmer er automatisk i sandheden i "skjult Inderlighed", en kategori, som er blevet forvansket og forfladiget, idet den ved at betone det skjulte har fremmet det passive. (16, 200).

Kristenhedens bedrag kunne brydes, hvis én bekendte Kristus midt i kristenheden. Skønt bekenderen ville indrømme, at de andre var fuldkommene kristne, ville mange blive afsløret ved deres dom over bekenderen, som de uden tvivl ville forfølge og dermed hjælpe ham til at se, at han var medlem af den stridende kirke. (16, 206).

Men er det da meningen, at så længe verden består, skal den kristne kirke være en stridende kirke? Anti-Climacus mener ja. Sagen er nemlig denne: Ved den idelige betragtning af verdenshistorien har man fået det til at være ganske i orden, at kristendommen bliver et led i menneskeslægtens udvikling (der sigtes til Martensen).

Man har glemt:

at Kristi liv på jorden er den hellige historie, der ikke må for-
veksles med slægtens og verdens historie,
at Gud-mennesket er uensartet med ethvert andet menneske,
at kristendommen væsentligt forholder sig til evigheden,
at livet på jorden for hver enkelt er prøvens tid. (16, 207).

Et begreb som "Menigheden" er derfor egentlig en utålmodig forudgri-
ben af det evige, for det at stride i sin efterfølgelse af Kristus
svarer til "den Enkelte"; fællesskab er en lavere bestemmelse. Lige-
som den bestående kirke ikke vorder, men er, således er menigheden
en instans i ro, mens "den Enkelte" er i uro. Derfor har menigheden
egentlig først hjemme i evigheden. Lindström har sikkert ret, når
han i dette også ser en polemik vendt mod Grundtvig (7). Selvom Grundt-
vig var kritisk over for den bestående statskirkeinstitution, var
der i hans menighedsbegreb en alvorlig fare for, at man deltog i fæl-
lesskabet på en måde, der afstedkom forflygtigelse af den enkeltes
ansvar. I øvrigt må disse udtalelser om "Menigheden" suppleres med
dem, vi finder i "Om min Forfattervirksomhed", som senere vil blive
behandlet.

Hvad angår det at blive martyr, vil enhver sand kristen i al fald
opleve muligheden af et martyrium, indtil han måske ved sit livs af-
slutning kan konstatere, at han ikke blev det. Anti-Climacus påstår
ikke, at enhver kristen bør være martyr, eller at ingen var en sand
kristen, som ikke blev martyr. Men han mener, at enhver som ikke blev
det - og til disse regner han sig selv - de skal gøre den ydmyge "Ind-
rømmelse", at de er sluppet lettere end de i strengeste forstand sande
kristne. Indrømmelsen skal gøres, for at den kristelige rangforordning
ikke forvirres, og "Pladsen Nr. 1 aldeles gaaer ud, idet Pladsen Nr.
2 indtager dens Sted." (16, 211).

Kristendommen er altså detroniseret, for lydighedens "Du skal" er
forsvundet (16, 215) til fordel for "Mildheden". Men Anti-Climacus
mener, at kun "Strengheden" kan hjælpe. Om han så skal segne under
vægten af sin egen målestok, må han fastholde den. Situationen i kri-
stenheden er så alvorlig, at han med frygt og bæven må vove sig så
langt ud. Men han ved, hvad han gør og understreger, at han er alde-
les uden magtbeføjelser og ikke ønsker at herske, men gerne vil tje-
ne kristendommen (sandheden). (16, 213).

6. "Udvikling"

Den sjette "Udvikling" handler om forskellen på at være en betrakter/beundrer af Kristus og være en efterfølger. Man kan betragte f.eks. et maleri, men maleriet kan ikke betragte betragteren.

"Dette vil sige, ved at betragte gaaer jeg ind i Gjenstanden (jeg bliver objektiv), men jeg gaaer ud af eller bort fra mig selv (jeg ophører at være subjektiv)." (16, 218).

På den måde har prædikeforedraget ved sin yndlingsbetragtning af det kristelige afskaffet det, som kristeligt er det afgørende, nemlig det personlige "Du og jeg", den talende og tilhøreren. Konsekvensen er, at reduplikationen udebliver, når den talende hverken taler til tilhørerne eller til sig selv.

Anti-Climacus anfører videre, at den kristelige sandhed dybest set ikke kan være genstand for betragtning, for den har selv øjne at se med og kan derfor betragte den enkelte og se, om der bliver gjort, som den har befaleet. Man kan ikke tale om den kristelige sandhed som om en fraværende, for da den er Gud, og Gud er i den, så er den nærværende, når der tales om den, men ikke som objekt, snarere bliver taleren objekt for den: Taleren "maner en Aand frem, der, idet han taler, overhører ham." (16, 218).

Derfor er det et vovestykke at prædike, for prædikanten har bestandig en tilhører mere, end der ses, Gud i himlen, som ser efter om forkynderen reduplicerer den kristelige sandhed. Hans ord forpligter nemlig især ham selv. Skuespillerens opgave er at bedrage, forkynderens at være sig selv, være i det, han forkynder - eller i det mindste stræbe efter det - eller dog være sanddru nok til at tilstå om sig selv, at han ikke er i det forkyndte. For at undgå prædikens vovestykke

"fandt Præsten lidt efter lidt paa at trække sit Øie ind i sig selv, for dermed at antyde, at Ingen havde at see paa ham. Det var jo, meente han, ikke sig selv, han talte om, det var om Sagen; og dette blev beundret som et overordentligt Fremskridt i Viisdom". (16, 219).

Det talende "jeg" og det tiltalte "Du" gik således ud. Men går det ikke an at tale personligt og til personer, så er det at prædike afskaffet. (16, 220).

Betragtninger avler beundrere, ikke efterfølgere. Dette hænger igen sammen med Kristus i "Højheden" og "Ringheden". Kristus i "Højheden" kan højst få beundrere, der ligefrem æstetisk "nyder" Kristus. Derfor er beundring af Gud-mennesket egentlig blasfemi. Men når Kristus taler om disciple, mener han ikke beundrere, men efterfølgere af et liv og ikke beundrende tilhængere af en lære. For Kristus kom til verden med den hensigt at frelse verden og tillige for at være forbilledet. Som forbillede var han ikke i besiddelse af fortrin, som mennesket kunne bruge som undskyldning for ikke at efterfølge ham. Ingen i Jesu samtid var så fornedret som han. Derfor er det, at vil le beundre Kristus i stedet for at følge ham, usandhed, svig, synd. Den inkarnerede havde i begyndelsen af sin fremtræden mange beundrere, f.eks. Judas og Nikodemus, men af beundrerne blev kun 11 efterfølgere. Beundrerer står altid i fare for at blive forræderer. I den bestående kristenhed er der ingen fare forbundet med at kalde sig kristen, men forskellen mellem at beundre og at efterfølge består lige fuldt: En efterfølger vil komme i de samme farer nu, som de, der i Kristi samtid og umiddelbare eftertid, var forbundet med at bekende Kristus. Alene det at fremsætte det, som her er sagt, vil forbitre mange - beundrere. (16, 234).

En beundrer indtager således egentlig en hedensk holdning til kristendommen. Derfor affødte beundringen også et nyt hedenskab midt i kristenheden: Den kristelige kunst. Det religiøse standpunkt forrykkes, når betragteren af f.eks. et maleri af den korsfæstede betragter billedet som kunstkender - for opfordringen til efterfølgelse mangler. Man tager æstetiske midler i brug (de forskellige kunstformer) for at få mennesker til at interessere sig for kristendommen. Og man siger, at kristendommen er dybsindig, noget for den dybe tænkning, hvilket smigrer og vinder mange - beundrere. Selv "Betragtninger" over, hvad det vil sige at følge Jesus efter, vinder nu og da en ny beundrer: Men kun efterfølgeren er den sande kristne. (16, 238).

7. "Udvikling"

Den syvende og sidste "Udvikling" er ligesom den første mild i tonen. Det siges kort, at formålet med "Indøvelse" III var, på forskellig måde at belyse det samme: At fornedrelse i denne verden kristeligt forstået er ophøjelse.

"Saa indgik Christus til Høiheden, men hans Liv og Levnet paa Jorden er jo hvad han efterlod til Efterfølgelse: at sand Ophøielse er Fornedrelse, eller Fornedrelse er sand Ophøielse." (16, 239).

Som bogen indledtes med en bøn, således afsluttes den også med en bøn for mennesker i deres forskellige livssituationer.

Kierkegaards angreb i "Indøvelse" kan kort opsummeres i fire punkter:

1. I kristenheden har man afskaffet paradokset - og dermed også forargelsens mulighed. Dette har medført, at lydighedens "Du skal" ligeledes er afskaffet, og dermed er prædikenen og efterfølgelsen også ude af billedet.
2. I stedet er man på logisk og ligefrem måde blevet vidende om Kristus. Forsoningen er blevet en objektiv lære, en sandhed, man kan besidde som resultat i skjult inderlighed. Man er blevet en æstetisk betragter af den ophøjede Kristus i stedet for en efterfølger af den fornedrede.
3. Konsekvensen er, at den således triumferende kirke har forudoptaget evigheden og har gjort alle til kristne. Dermed er kirken og verden blevet gjort til éntydige størrelser, hvor det bestående opfattes som et direkte udtryk for det guddommelige.
4. Konklusionen er, at kristendommen er afskaffet, at kristenhedens 'kristendom' er hedenskab. Den eneste farbare vej frem bliver således "Indrømmelsen".

Ud fra disse punkter vil jeg opstille følgende tese:

"Indøvelse" indeholder det teologiske opgør bag kirkekampen.

Malantschuk påviser (8), at den linie i Kierkegaards forfatterskab, som fører til kirkekampen, forefindes tidligt - altså også før "Indøvelse". Denne spredte fægtning bliver for mig at se samlet i "Indøvelse". Kierkegaard mente vel selv, at han med denne bog havde tilkastet kirken en udfordring, der måtte kunne forstås og besvares. Men der var næppe nogen, der begreb, hvor bogstaveligt og alvorligt han ville tages. Kierkegaard synes at have overvurderet samtidens vilje og evne til afgørelse.

Selv om Kierkegaard ikke siger det direkte, er der for mig at se ingen tvivl om, at "Indøvelse" først og fremmest er skrevet til teologerne i almindelighed og Mynster i særdeleshed. Kierkegaard ønskede jo på dette tidspunkt at forsvare det bestående, men det kunne han kun, hvis han fik "Indrømmelsen".

At Kierkegaard selv opfattede "Indøvelse" som et teologisk opgør, mener jeg fremgår af det faktum, at han var særdeles interesseret i Mynsters reaktion på bogen. Dette fremgår af en dagbogsoptegnelse (Pap X3 A563), som gengiver hans samtale med Mynster den 22. oktober 1850 knapt en måned efter, at "Indøvelse" udkom. Det fremgår af denne optegnelse, at Mynster til Pauli har sagt, at bogen har forbitret ham meget, at den var vanhellig leg med det hellige. Men da Kierkegaard "møder til udskældning" (9), er Mynster venlig og indladende. Mynster sagde til Kierkegaard, at han ikke havde ret til at irettesætte, for hver fugl må synge med sit næb. Men da Kierkegaard spørger Mynster, om bogen har bedrøvet ham, svarer han, at han ikke tror, den vil gøre gavn. Dette svar var Kierkegaard tilfreds med, fordi det var velvilligt og personligt.

"Kun lige i Begyndelsen sagde han: ja, den halve Deel af Bogen er jo Angreb paa Martensen, den anden halve Deel paa mig. Og vi talte senere om det Sted om "Betragtninger", som han meente var myntet paa ham. Forresten var saa Samtalen ganske som sædvanlig."

Da Kierkegaard desuden konstaterede, at kirken ikke officielt havde udtrykt nogen form for misbilligelse, blev han lettet. Han var "over det Værste", skrev han i dagbogen.

Men "Indøvelse"s mål var dog ikke i sidste instans velvilje, det var handling og afgørelse. I sin sidste konsekvens var det "Indrømmelsen". Om det var Mynsters evne til at forstå dette anliggende, eller om det var hans vilje til handling og ydmyg oprigtighed, Kierkegaard har overvurderet, er ikke let at afgøre. I al fald resulterede "Indøvelse" ikke i en repræsentativ eller personlig (officiel) "Indrømmelse" fra Mynsters side.

I det hele taget skabte "Indøvelse" ikke særlig opmærksomhed, den blev næppe læst af mange og forstået af endnu færre. Desværre har hverken Det kgl. Bibliotek eller Gyldendals og Reitzels forlag kunnet oplyse mig om oplagstallene for "Indøvelse".

Men vi ved, at de øvrige pseudonyme værker udkom i 500-525 eksemplarer (bortset fra "Begrebet Angest"s kun 250 eksemplarer) (10). Det forekommer mig sandsynligt, at "Indøvelse" er udkommet tilsvarende i et oplag på ca. 500. Men helt sikkert ved vi, at "Indøvelse" var udsolgt før den 7. april 1855, jfr. Kierkegaards artikel i "Fædrelandet" samme dato. (19, 53).

"Indøvelse"s fremstilling af Kristus

Flere forskere er inde på, at den fremstilling af Kristus, som vi her har mødt, er ensidig (11). Den bygger udelukkende på de træk i evangelielitteraturen, som fremhæver den fornedrede Kristus som det forbillede, man skal efterfølge i forsagelse, selvfornektelse, forfølgelse osv. Derimod underbetoner den stærkt andre sider ved Kristi skikkelse.

Til dette vil jeg sige: Kierkegaards kristologi i "Indøvelse" er absolut rimelig i sin sammenhæng (eller måske rettere: i sit opgør) med tidens teologi og forkyndelse.

Når læseren hver søndag kunne høre prædikener, som primært forholdt sig til Kristus som forsoner og den milde trøster osv., så er der strengt taget ingen grund til at understrege denne side af Kristus i "Indøvelse". De sider, der derimod underbetones om søndagen, dem understreger Kierkegaard stærkt.

EN OPBYGGELIG TALE

Ligesom Kierkegaards øvrige pseudonyme værker suppleres "Indøvelse" kort tid efter udgivelsen med et opbyggeligt ledsageskrift, som Kierkegaard udgav i eget navn. Den 20. december 1850 udkom således "En opbyggelig Tale", hvor han (ligesom i den sidste af de tre altergangstaler fra 1849) udlagde en af sine yndlingstekster: Synderinden, der salver Jesus, Luk.7,37ff.

Kierkegaard fremstiller synderinden som lærer og forbillede i henseende til fromhed. Gennem det hun gør, viser hun, at hun intet selv formår med hensyn til at finde tilgivelse. Alle hendes sorger er blevet til intet i forhold til sorgen over hendes synd. På trods af den modstand, som hun kunne forudse, at hendes ankomst i farisæerens hus ville vække, vovede hun at gå derhen, fordi det vigtigste for hende var at finde tilgivelse. Og tilgivelse fik hun. Hun gik derhen med synden og sorgen og gik derfra med tilgivelsen og glæden. Det lyder jo let, men lethedens er vanskeligheden: At forstå, at man i henseende til at finde tilgivelse intet selv formår at gøre.

Måske vil nogen indvende, at det er lettere at tro på syndernes forladelse, når man har hørt ordene udtalt af Jesu egen mund. Dette er imidlertid en misforståelse, for man har glemt, at samtidigheden med Kristus gør det i én forstand allervanskeligst at tro på ham som Gud-mennesket. Synderinden og hendes samtidige kunne ikke trøstes ved, at Kristi død var forsoningen, var pantet på syndernes forladelse. For sine historisk samtidige var Kristus fortrinsvis forbilledet, omend han i levende live kan siges at have båret verdens synder. Da kristendommen ikke er en lære, der kan adskilles fra forkynderens reduplikation af forkyndelsen, så viste det sig da også, at da Kristus som forbillede forkyndte kristendom, da kunne intet menneske holde ud med ham. Alle faldt fra – også apostlene. Efter Kristi forsoningsdød blev alt forandret (skønt han stadig er forbilledet), for hans død tilvejebringer uendelig trøst, og dermed er tvivlen på syndernes forladelse gjort så umulig, som det er muligt.

I denne opbyggelige tale udtrykker Kierkegaard dybest set det samme som i "Indøvelse", men i opbyggelig form. Derfor betoner talen fortrøstningen til syndernes forladelse stærkere end "Indøvelse". Talens milde form må ses i lyset af "Indøvelse"s mere strenge tone (og omvendt). Fordringen og nåden må ikke adskilles. (jfr. opgaven side 24.)

ARTIKEL I "FÆDRELANDET" DEN 31. JANUAR 1851

Da Rudelbach i en bog (12) tager Kierkegaards forfatterskab til indtægt for sine egne synspunkter, protesterer Kierkegaard i en avisartikel. Han medgiver Rudelbach, at han rigtigt nok som han er en modstander af al vanekristendom, men denne findes i mange former. Men havde han kun valget mellem "en verdslig Letsindighed, der sorgløst lever hen i den Indbildning, at være Christen" og "den Art Vane-Christendom, der findes hos Secterere, Opvakte, Hyperorthodoxe, Partigængere", så ville han, når galt skulle være, ubetinget vælge det første (18, 44).

Derimod må Kierkegaard fuldstændig afvise Rudelbachs påstand om, at han skulle have kæmpet for kirkens frigørelse fra staten. Han har aldrig givet udtryk for det mindste i den retning. Kristendom er for Kierkegaard inderlighed, derfor har han aldrig givet forslag til forandring af de ydre former eller troet, at fejlen lå i de ydre former. Kierkegaard er særdeles betænkelig over for alt, hvad der smager af forveksling af politik og kristendom. Kristendommen viser sin styrke i at kunne leve under de mest ufuldkomne former. Kierkegaard er så "christendum", at han har mistanke til "disse politisk opnaaede, frie Institutioner" - især til deres "frelsende og gjenfødende Magt".

"Jeg har, som Enkelt, med Sigtet "den Enkelte", til-sigtende Inderliggjørelse i Christendom i "den Enkelte", consequent, med Aandens Vaaben ... kæmpet for at gjøre opmærksom paa og mod at lade sig bedrage af "Sandsebedrag". (18, 46) (Min understregning)

Kierkegaard har altså, som han senere udtrykker det, afgivet et "Existential-Correctiv" til det bestående (18, 47).

Dette må ikke misforstås således, at man skal finde sig i alt: Der er situationer, hvor man må adlyde Gud mere end mennesker. Men i sådanne situationer må man tage ved lære af apostlene (om så martyriet skulle blive konsekvensen) i stedet for at kæmpe politisk for sin "Samvittighedssag".

Denne artikel er interessant, fordi den tydeligt viser, hvorledes Kierkegaard befandt sig i en position, hvor han måtte afgrænse sig til flere sider!

TO TALER VED ALTERGANGEN OM FREDAGEN

De to taler, som Kierkegaard i forordet kalder forfatterskabets "afgjørende Hvilepunkt" udkom 7. august 1851 – samme dag som "Om min Forfattervirksomhed". Begge skrifter er skrevet i 1849. Både forordet ("Saaledes vendt har jeg intet videre at tilføie."), dedikationen (til Regine) og opgøret i "Om min Forfattervirksomhed" viser, at Kierkegaard havde tænkt sig at afslutte sit forfatterskab med disse skrifter (ligesom han i 1846 havde tænkt sig at slutte af med "Efterskriften"). Derfor kan man sige, at Kierkegaard i disse taler gør sit bo op.

Uanset, hvordan man så ellers stiller sig til Anders Kingos påstand om, at samtlige Kierkegaards taler hører til inden for det paradoksreligiøse (13), så må det i al fald konstateres at være tilfældet for dem, som behandles i denne opgave.

Indholdsoversigt

Allerede af forordet fremgår Kierkegaards hovedtanke klart: Kristeligt er det enkelte menneske Gud lige nær, dvs. er elsket af ham. Nogle tænker mere over, at de er elskede af Gud, end andre gør. Men det forstyrrer ikke ligheden, da menneskene dybest set har det tilfælles, at ingen ret tænker på, hvor højt han er elsket. Denne tanke uddybes i de to taler.

1. tale: Den første tale (over Luk.7,47 – Men hvem Lidet forlades elsker lidet.) fokuserer på menneskets kærlighed eller rettere: mangel på kærlighed til Gud, altså den subjektive side. Mennesket kan således opleve det fremdragne skriftsord som en dom i erkendelse af, at det elsker kun lidt. Men dette har ikke forandret Gud. Han er stadig kærlighed. Dette er trøsten, der gør, at omend man ikke derefter elsker meget, så stræber man dog mod det. Denne stræben har ikke noget med fortjeneste at gøre, for kærligheden udspringer af syndsforladelsen. Derfor foruroliger dommens ord, mens trøstens ord beroliger.

2. tale: (Over 1.Pet.4,8 og ikke som angivet af SK 4,7 - Kjerligheden skal skjule Syndernes Mangfoldighed). Heri ligger hovedvægten på den objektive kærlighed: Guds kærlighed til mennesket i Kristus. Kærligheden gør mennesket blind for næstens synder, og den skjuler den kærliges egne synder. Således drager den kærlige selv fordel af kærligheden. Og den kærlige trænger selv til kærlighed. Kun Kristus trængte ikke til kærligheden for at dække over sin egen synd. Men som den syndfri kunne han skænke sin syndsforladende kærlighed og dermed skjule menneskenes mangfoldige synder.

Tilhøreren (det er jo efter sin form en altergangstale, vi har for os) forudsættes at have trang til at skjule sine synder, eftersom han er kommet til Herrens alter. Denne trang beror på, at mennesket har en medvider i samvittigheden, som bevirker, at mennesket ikke kan skjule synden for sig selv, ligegyldigt hvordan det bærer sig ad. Derfor har mennesket trang til et skjulested. Og dette skjulested findes netop i evangeliet om syndernes forladelse. Kristus skjuler synderne ved sin død. Dette er nadveren et synligt tegn på, for idet den enkelte modtager pantet, er det Kristus, der modtages. Nadverens fællesskab med Kristus skal den enkelte stræbe at bevare i sit daglige liv ved mere og mere at leve sig ud af sig selv og ind i Kristus, i hvis kærlighed synden har sit skjul. I disse taler viser Kierkegaard, hvad han i sidste instans sigtede på med hele sin forfattervirksomhed: Den subjektive, personlige, inderlige tilegnelse af det objektive: Evangeliet om syndernes forladelse for Kristi skyld.

I de her gennemgåede to taler betones nåden stærkere end i "Indøvelse". Talerne er imidlertid ikke i modsætning til "Indøvelse", fordi talernes og "Indøvelse"s budskab skal høres og fastholdes på én gang. Den der via "Forargelsens Mulighed" er blevet en troende, en efterfølger af Kristus, får i talerne tilsagt syndernes forladelse. Her er "Hvilepunktet" for den enkelte. Og dermed er vi igen tilbage ved "Indøvelse"s forord om at henfly til nåden på rette vis, hvilket vil sige, at fastholde nåden som dyrebar og ikke behandle den som billig udsalgsvare. (14).

SKRIFTERNE OM FORFATTERVIRKSOMHEDEN

Af nogle dagbogsoptegnelser fremgår det, at Kierkegaard så tidligt som i 1848 påbegyndte udarbejdelsen af "Synspunktet for min Forfattervirksomhed". Men efterhånden som de spredte udkast begyndte at tage form af et samlet hele, besluttede han sig for ikke at udgive det. Det indeholdt alt for mange personlige oplysninger – blev på en måde en del af dagbøgerne.

I stedet begyndte han at skrive udkast til det, som han kaldte: "en lille Pjece om mit Forfatterskab". Denne pjece, der senere fik titlen: "Om min Forfatter-Virksomhed", er et yderst kortfattet og koncentreret uddrag af "Synspunktet".

I 1849 tager Kierkegaard så den for ham meget store beslutning at udgive pjecen; ikke fordi han har lyst, men fordi han føler det som en pligt. Alligevel tøver han og udgiver den først den 7. august 1851 efter at have suppleret den med "Et Følgeblad", hvori han endnu skarpere præciserer sin position som religiøs forfatter. (15).

"Om min Forfatter-Virksomhed"

Kierkegaard beskriver sit forfatterskab som en bevægelse fra det pseudonyme (der var æstetisk, spekulativt, filosofisk) via "Efterskrift", som han selv stod som udgiver af, til "To Taler ved Altergangen om Fredagen" udgivet i eget navn. Denne bevægelse var tilbagelagt "uno tenore". Derfor må forfatterskabet i sin helhed betragtes som religiøst fra først til sidst: Det religiøse er sat ind i refleksion og igen taget ud af refleksion og tilbage til enfold. Forfatterskabets tilbagelagte vej er altså at komme tilbage til enfoldighed – det er også den kristelige bevægelse: Man reflekterer sig ikke ind i kristendommen, men reflekterer sig ud af andet og bliver mere og mere enfoldig kristen.

Fordi opgaven er "at blive kristen" i kristenhed, hvor alle er kristne, var det nødvendigt med refleksion. Den indirekte metode er den eneste farbare vej, når sansebedraget skal afsløres. Derfor siger Climacus, at han ikke er kristen og indrømmer de andre at være det. Anti-Climacus derimod er "omvendt standsende" jfr. "Indøvelse" I, afsnittet om "Standningen" (opgaven side 3 og 5).

Forfatterskabet blev indledt pseudonymt (maieutisk, æstetisk) med "Enten-Eller", men den religiøse produktion i Kierkegaards eget navn var til stede fra begyndelsen i og med "To opbyggelige Taler", der udkom kort efter "Enten-Eller". Denne procedure (med et større pseudonymt værk efterfulgt af en opbyggelig tale) følges indtil "Efterskriften". Fra da af indtræder den blot religiøse produktivitet: "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand", "Kjerlighedens Gjerninger", "Christelige Taler", men for omvendt at erindre om begyndelsen, skrev han til sidst en lille æstetisk artikel udgivet i "Fædrelandet". (18, 66).

"Enten-Eller skabte sensation, den havde stort publikum. De to opbyggelige taler, der fulgte i dens kølvand, havde til formål at afryste publikum og få 'den enkelte' i tale. Religiøst er der nemlig ikke publikum, kun den enkelte. Til dette har Kierkegaard dog en vigtig note, hvor han modererer sin udtalelse (også i forhold til "Indøvelse" jfr. opgaven s. 12): For så vidt som man kan tale om "Menighed", da ligger dette begreb på den anden side af 'den enkelte' og må for alt i verden ikke forveksles med det, der politisk kan have gyldighed: publikum, mængde osv. Denne udtalelse bekræfter, hvad jeg skrev side 12 om, at det dér også er Grundtvig, der hentydes til. Lindström påpeger følgende: "Då Grundtvig och hans anhängare dessutom för att få sina önskemål uppfyllda söka vinna röstmajoritet för sina förslag, ökas ytterligare Kierkegaards kritik. Då man omorganiserar kyrkan med hjälp av majoritetsbeslut, behandlar man kyrka och stat på aldeles samma sätt." (16).

I lyset af det, Kierkegaard her udtaler om "Menighed" vil jeg mene, at det er 'mængde-menigheder', der i "Indøvelse" angribes for utålmodigt at ville forudgribe det evige. Hvordan man så undgår, at en "Menighed" bliver en 'mængde-menighed', er der nok ingen, der tør påtage sig at svare på!

Ovenstående beskrivelse af forfatterskabets forløb er en efterrationalisering, hvilket Kierkegaard selv medgiver, når han i det følgende indrømmer, at han ikke fra begyndelsen selv har overskuet det, der tillige var hans egen udvikling. Men således forstår han det nu: Uden myndighed at gøre opmærksom på det religiøse, det kristelige er kategorien for hele forfatterskabet totalt betragtet. Han betragtede sig selv mere som læser af bøgerne end som forfatter, hedder det videre. For de var hans egen opdragelse og udvikling. Derefter følger et "Følgeblad", hvor Kierkegaard først gør rede for sin position som religiøs forfatter i "Christenhed". Kierkegaard har aldrig påstået, at han var en sand kristen i modsætning til andre. Sin ufuldkommenhed som kristen er han sig bevidst. Derimod har han sagt, at han ved, hvad kristendom er. At få dette at vide må interessere enhver. Climacus' holdning er udtryk for den størst mulige afstand fra at dømme andre. Anti-Climacus vover i "Indøvelse" at sige alt i den hensigt at afsløre sansebedragene. Den eneste navngivne, det er gået ud over, er Kierkegaard selv (jfr. det tre gange gentagne forord), hvilket han finder sig i, fordi det, der fremfor alt ligger Kierkegaard på hjerte, er, at "Idealitetens Fordringer" høres.

Til dette vil jeg sige: Kierkegaards villighed til at lade sig dømme af Anti-Climacus virker fjollet, når det stilles op på den måde. Han har jo skabt sin egen dommer med det formål, at den enkelte læser i lyset af Anti-Climacus skulle dømme sig selv. At Kierkegaard er den eneste navngivne, som Anti-Climacus dømmer, er for så vidt rigtigt, men dommen over de unavngivne (Mynster, Martensen og deres meningsfæller) må nok siges at være hård.

Kierkegaards taktik var, først at få så mange som muligt til at gå ind på kristendommen og derefter at gøre det klart, hvad kristendommens fordring egentlig var. Også selv om konsekvensen kunne blive, at han offentligt måtte vedgå, at han ikke var kristen.

Kristendommen er både streng og mild iflg. Kierkegaard: Ligeså streng den er i "Indøvelse", ligeså mild er den i talerne fra samme tid. Når fordringen er hørt og hævdet, tilbydes nåden til den enkelte. Det er en overdrivelse, når fordringen fremstilles uden nåden. Derimod er det kristendommens forfængeliggørelse, når den uendelige fordring endeliggøres eller helt udelades. Kierkegaard har aldrig søgt at føre sagen ud i pietistisk strenghed, men har villet bidrage til

ved hjælp af "Tilstaaelser" at bibringe den enkelte mere sandhed (i retning af at være etisk og etisk-religiøs karakter, at forsage verdslig klogskab, lide for sandhed o.d.).

Det jeg har villet forhindre er, at man da ikke, indskrænkede sig til og nøiede med det Lettere og Lavere, derpaa gaaer videre, afskaffer det Høiere, gaaer videre, sætter det Lavere i det Høieres Sted, gaaer videre, gjør det Høiere til Phantasteri og latterlig Overdrivelse, det Lavere til Viisdom og sand Alvor, at man da ikke i "Christenhed" existentielt tager Luther og Betydningen af Luthers Liv forfængeligt." (18, 75).

I det følgende gør Kierkegaard rede for sit syn på det bestående. Det bestående har han aldrig angrebet, da hans bestik var 'den enkelte'. Hvis et kirkeligt bestående forstår sig selv, så vil det også forstå "Indøvelse" som et forsøg på at finde "Holdningspunktet". Dette ses af bogens forord, der ligefrem udtrykker, hvordan Kierkegaard selv forstod bogen. Dette siger han først nu ganske ligefrem, fordi han i sandhedens interesse ikke har villet beskytte sig selv i tilfælde af, at det bestående havde "forvandlet" meddelelsen til opposition. Året 1848 ville have været et fremskridt, hvis en inderlig forvandling i retning af at frygte Gud havde fundet sted, for da var der blevet fasthed. Men regeringens styrke var verdslig klogskab, hvilket er lig mangel på styrke. Skylden "fra neden" var, at man ville have regeringen bort. Straffen blev mangel på regering - alting blev "til en vis Grad". Alt bliver "Hvirvel", indtil det ubetingede anbringes.

Mennesket kan ikke leve udelukkende af det 'ubetingede', han omkommer. Men uden 'det ubetingede' kan mennesket kun leve åndløst. Selv om mange er vokset fra det barnlige, at Kristus repræsenterer 'det ubetingede', så kan 'det ubetingede' alligevel ikke undværes. Den enkelte må selv forholde sig til 'det ubetingede'. Det er dette, Kierkegaard har kæmpet for, mod ethvert tyranni - også det numeriske. Denne hans stræben er blevet lagt for had, som stolthed og hovmød, mens Kierkegaard selv opfattede den som kristendom og kærlighed til "Næsten". (17, 77).

TIL SELVPRØVELSE, SAMTIDEN ANBEFALET

Som det fremgår af opgavens side 19, havde Kierkegaard egentlig afsluttet sit forfatterskab med de i forrige afsnit gennemgåede skrifter, men han havde svært ved at lægge pennen og gjorde derfor "Til Selvprøvelse" færdig og lod den udkomme 10. september 1851. Af Pap. X6 B 4,3, hvor det oprindelige forord er bevaret, fremgår det, at hvad han havde forstået som sin opgave var nået, nemlig at sætte "Religieusitetens Tanke i Reflexion". Dette havde han gjort fra "Enten-Eller" til Anti-Climacus. Kierkegaard opfattede det som en religiøs pligt at få forfatterskabet færdigt, hvorefter han ville lægge pennen og bruge munden. Imidlertid kom Kierkegaard til det resultat, at han endnu en gang burde bruge pennen, men anderledes, som han ville bruge sin mund, altså i ligefrem henvendelse til medlevende om muligt vindende mennesker (som han skrev det med det bibelsted, han brugte som bogens motto).

Af disse udtalelser kan vi til en begyndelse udlede to ting:

1. Når han vil bruge sin pen som mund, må man forvente, at teksten er formuleret i et jævnt dagligdags talesprog. Dette er også tilfældet.

"Til Selvprøvelse" fremstår som en slags opbyggelsesbog med tre taler, der er forsynet med angivelse af, hvilken dag i kirkeåret, de hver især er tænkt til - efter deres form er der altså tale om prædikener, men Kierkegaard kalder sine 'prædikener' for "Taler", fordi han som ikke-ordineret taler "uden Myndighed".

Billeskov har uden tvivl ret i, at Kierkegaard her er inspireret af Luthers prædikener og bordtaler (17), hvis stil han kunne bruge til at fremstille sine egne tanker i populær form. Han ønskede at skrive en bog, som han kunne give mange 'enkelte' i hænde, og således gøre sin samtid yderligere opmærksom på afstanden mellem den bestående kirke og det, han opfattede som 'den sande kristendom'.

2. Når bogen skulle være en "ligefrem Henvendelse til Medlevende", må man desuden forvente, at den udkom med ham selv som forfatter. Også dette er tilfældet.

Tiden mellem "Indøvelse"s og "Til Selvprøvelse"s udgivelse

Udover i sin form at være en opbyggelsesbog, kan man som Billeskov (18) med rette kalde "Til Selvprøvelse" et programskrift, som må ses i lyset af de begivenheder, som fandt sted i det lille års tid mellem "Indøvelse"s og "Til Selvprøvelse"s udgivelse. Kierkegaard er i denne periode stadig loyal over for det bestående (19), men føler sig ignoreret af biskoppen, som vil holde ham hen, indtil han af økonomiske grunde bliver nødt til at opgive sin forfattervirksomhed (Pap X4,116). Da Mynster så oven i købet i en lille bog (20) bringer Kierkegaard sammen med arvefjenden Goldschmidt (21), opfatter Kierkegaard dette som en personlig fornærmelse (22), som han bruger megen energi på at bearbejde i sine dagbøger (23). Det væsentligste er dog stadig, at Mynster har tiet (24), hvilket efterhånden får Kierkegaard til at tvivle på, at han nogensinde vil få "Indrømmelsen" af Mynster (25). Men biskoppen må til det sidste have denne chance. Derfor retter han i "Til Selvprøvelse" den sidste henvendelse til Mynster (26). Bogen har således et dobbelt sigte, idet den både henvender sig til Mynster & Co. og desuden tager sigte på at få en bredere læserskare end "Indøvelse".

Bogens udbredelse

For mig at se er det langt overvejende sandsynligt, at Kierkegaard med "Til Selvprøvelse" faktisk opnåede at blive mere læst end tidligere. Men igen kan jeg intet bevise p.g.a. manglende oplagstal. Men vi ved, at bogen udkom i 2. udgave efter få måneders forløb, hvilket jeg ser som et udtryk for, at den havde større 'publikum' end de tidligere skrifter (27).

"Til Selvprøvelse" - 1. tale

Den første 'prædiken' er skrevet til 5. søndag efter påske. Den henter sit tema fra Jacobs brev 1, 22ff, men betoner særlig ordene "vorder Ordets Gjørere, og ikke alene dets Hørere", og de senere ord om manden, der betragtede sig selv i et spejl og straks derefter glemte, hvordan han så ud.

Kierkegaard fremstiller i den indledende historiske redegørelse samtiden og middelalderen som to modsat rettede forvanskninger af kristendommen. I middelalderen havde man ganske rigtigt forstået kristendommen som en handlingens kategori, men man mente fejlagtigt, at handlingen i sig selv gjorde mennesket fortjent til den evige salighed. Dette resulterede i foragt for det almindelige menneskeliv i kald og stand. Klosterlivet blev idealet (17, 60).

Heroverfor indsatte Luther nåden i dens rette plads. Han fastslog, at lige meget hvad et menneske kunne drive det til i guds frygt og gode gerninger, så var Guds nåde skænket i kraft af hans kærlighed og kunne aldrig fortjenest. Samtidig med dette må Kierkegaard fastholde, at Luthers liv fra først til sidst udtrykte gerningerne. De var underforståede i Luthers liv.

Men Luthers eftertid har overbetonet 'troen' og 'nåden alene' og har dermed taget afstand fra enhver fordring om gerninger som værende kristendom. I stedet er nåden blevet et apriorisk givet resultat, som uden videre er tilgængeligt, og som intet kræver af den enkelte i form af handling, eksistens. Begge de skitserede opfattelser betegner Kierkegaard som gudsbespottelse.

"Nei, Eet af To", siger Mennesket, "skal det være Gjerninger: vel, men maa jeg saa ogsaa bede om den mig lovligt tilkommende Profit af mine Gjerninger at det er fortjenstligt. Skal det være Naade: vel, men maa jeg saa ogsaa bede, at jeg bliver fri for Gjerningerne, ellers er det jo ikke en Naade. Skal det være Gjerninger og alligevel Naade, det er jo Galskab." Ja vist er det Galskab, det er det sande Lutherske ogsaa, det var jo Christendom. Christendommens Fordring er: Dit Liv skulle saa anstrenget som muligt udtrykke Gjerningerne, saa fordres Eet endnu, at Du ydmyger Dig og tilstaaer: men det er alligevel Naade, at jeg frelses." (17,61)
(Den sidste understregning er min.)

I det følgende indleder Kierkegaard en slags dialog med den genopståede Luther, som munder ud i, at troen, denne 'urolige ting', må forurolige til at vidne for sandhed og mod usandhed. Forsikringer om, at man er troende, hjælper ikke, og evnen til at fremstille kristendommen viser kun, at man er en digter. Troens uro må fornemmes som pulsen i den kristnes liv; da kan man siges at have troen. Luther ville altså iflg. Kierkegaard tage fortjenstligheden bort fra gerningerne og anbringe dem i retning af at vidne for sandhed.

Kierkegaards selvforståelse

Derefter følger en slags selvbiografisk bekendelse: Det Kierkegaard har lidt for i anfægtelse skal nu sættes "ind i Virkeligh". Det er han kaldet til, skønt han helst vil være fri, men det skal frem. Religiøse reformationer udgår aldrig fra mængden, men fra et enligt menneske. Denne 'anfægtelsernes mand' angribes af fjender og opfordres af venner til at skåne sig. Den der er ingen anden udvej (17, 64).

"Saa forkynder jeg da maaskee Tumult, Alts Omvæltning, Uorden? Sandelig nei ... Men christeligt gives der to Arter Uorden. Den ene er Tumulten, Udvorteshedens Spektakel. Den anden Uorden er Dødsstilheden, Uddøetheden; og denne er maaskee den farligste." (17, 65).

Mod "Dødsstilheden" ville Kierkegaard virke for at vække "Uro i Retning af Inderlighed". Kierkegaard ville det samme som Mynster:

"Det han, hans "Prædiken", har villet, det Samme er det, jeg vil, kun en Tone stærkere, hvad der ligger i min Personligheds Forskjellighed, og hvad Tidens Forskjellighed kræver." (17, 65).
(Min understregning.)

Hvad Kierkegaard mener med ovenstående citat, har voldt mig ikke så lidt hovedbrud. Jeg er kommet til det resultat, at der kan skrives et mindre bibliotek om denne sætning alene (der er stof nok - ikke mindst, hvis man ønsker at fordybe sig i forskellen mellem Mynsters og Kierkegaards personligheder, eller bore i "Tidens Forskjellighed"

og dermed se det som opgaven, at gøre rede for den kirke- og profan-historiske udvikling i Danmark fra Mynster kom til København i 1811 og til 1851).

Nordentoft mener (28) at udtrykket må ses i lyset af den dobbeltfront, som Kierkegaard befandt sig i med reformbevægelserne ("Tumulten, Udvorteshedens Spektakel") på den ene side og den statskirkelige slendrian ("Dødsstilheden, Uddøetheden") på den anden, jfr. hans protest mod at blive taget til indtægt for Rudelbachs synspukter i den behandlede avisartikel (opgavens side 19). Dette kan i al fald være en delvis forklaring.

Under alle omstændigheder er det klart, at han ikke vil æstetisere kristendommen "en Tone stærkere" end Mynster. Han vil snarere betone inderligheden og efterfølgelsens krav stærkere end biskoppen. Men det var mere end det, han ville. Derfor må jeg konkludere, at han her giver Mynster den sidste håndsrækning med hensyn til at få givet "Indrømmelsen". Sætningen må forstås som taktik, ikke i betydningen 'kold beregning', men som et forsøg på at få halet "Indrømmelsen" i land, hvorved han så strækker sig længere, end han strengt taget har dækning for i sine udtalelser i øvrigt.

De i tiden, der gør krav på at være kristne i modsætning til andre (reformbevægelsernes folk) har Kierkegaard ikke kunnet tilslutte sig, da deres liv ikke indfrier deres egen målsætning. Desuden er det kun digterisk, at Kierkegaard er fremmeligere end de fleste: "Væsentliggen tilhører jeg Gjennemsnittet" (17, 65)

Kristeligt er der to arter af sand uro:

1. Trosheltenes og sandhedsvidnernes uro som sigter på at reformere et bestående.
2. Uro i henseende til inderliggørelse.

For det sidste har Kierkegaard villet arbejde, men uden at dømme en eneste og uden at opkaste sig selv til "Sandhedsvidne". Han er blot en "umyndig Digter", der rører ved hjælp af idealerne (17, 66).

Hvis Luther havde levet på Kierkegaards tid, ville også han have fremhævet apostlen Jacob, ikke for gerningerne mod troen, men for troen, for at nåden kunne drive den enkelte til ydmyg inderlighed og dermed forhindre, at nåden og troen som det eneste frelsende ikke tages forfængeligt. Tankegangen er den samme som i det tre gange gentagne forord i "Indøvelse".

Det lutherske er "ypperligt", er sandheden, og i forhold til dette har Kierkegaard kun én betænkelighed, som angår ham selv: tendensen til at fuske med forholdet mellem tro og gerninger. Denne udtalelse ser jeg som et pædagogisk fif: Ved at dømme sig selv som fuser i forholdet mellem tro og gerninger, stiller han indirekte læseren over for det samme spørgsmål, hvad angår læseren selv. Derfor må der passes nøjere på "Undersætningen" (gerningerne, eksistensen, det at vidne og lide for sandhed, kærlighedens gerninger osv.). Ikke for at gøre "Undersætningen" til "Oversætning" og således afskaffe eller nedvurdere betydningen af troen og nåden, men netop for nådens skyld bør gerningerne understreges (17, 68).

Kierkegaards bibelsyn

Den måde, hvorpå Kierkegaard i de opgivne tekster anvender udtrykket "Guds Ord" og ikke mindst den måde, på hvilken han i den følgende del af "Til Selvprøvelse" udtrykker sig kritisk om læsemåder, fortolkninger m.v., har motiveret den opfattelse, at han havde et ortodokst bibelsyn (verbalinspirationen) (29). Dette er nok muligt, men faktisk tror jeg ikke, at bibelsyn som dogmatisk disciplin har interesseret ham synderligt. Hans bibelsyn var af en egen 'eksistential' art, forstået på den måde, at det for Kierkegaard var særdeles afgørende, at Bibelen blev læst således, at den handlede om én selv: Den skal læses som et kærlighedsbrev fra den elskede. Læst på denne måde er evangeliets fordringer lette at forstå. Og det forståede forpligter til handling eller øjeblikkelig "Indrømmelse" (17, 74). Han bruger mange billeder for at illustrere, hvad han mener, f.eks. dette: Der udgår et kongebud til en befolkning. Men ingen læste kongens bud, så han gjorde derefter. I stedet blev embedsmændene forfattere, der skrev den ene skarpsindige, lærde, smagfulde fortolkning efter den anden. Kritikken, som skulle holde overblikket, blev selv en vidtløftig litteratur, Desuden forrykkede man synspunktet for, hvad alvor var, og gjorde det at sysle med fortolkning til den egentlige alvor. Hvis denne konge viste sig at være almægtig, ville han nok kunne tilgive folket, at de ikke havde gjort efter hans bud, hvis de bad ham om det. Men at de forrykker synspunktet for, hvad alvor er, det kan ikke tilgives. (17, 76f).

At forklare noget indviklet på en indviklet måde er ingen kunst, men at gøre det så let fatteligt, at den enfoldigste opfatter pointen, det er stor kunst, som Kierkegaard i dette og andre billeder viser, at han mestrer.

"Til Selvprøvelse" - 2. tale

I den anden 'prædiken', tænkt til Kr. Himmelfartsdag og knyttet til Ap.G.1,1-12, har overskriften: "Christus er Veien".

Den ligger tæt op ad "Indøvelse" i sin beskrivelse af den fornødrede Kristus. Kierkegaard taler "næsten som var det en Langfredag", fordi han vil understrege, at Kristi vej er trang. Glemmes dette, bliver himmelfarten taget forfængeligt (17, 103).

Også for Kristi efterfølgere i strengeste forstand, blodvidnerne, var vejen trang. Og det samme må understreges for læseren: Kristeligt må liv og forkyndelse udtrykke det samme - at vejen stadig er trang.

Tilværelsen byder på mange trange veje, f.eks. lidelser af menneskelig art (sygdom, fattigdom, miskendelse m.v.). Disse lidelser skal ikke underkendes, men de er ikke i strengeste forstand den trange vej. For kristeligt set er den trange vej karakteriseret ved: det frivillige.

Tvivl om himmelfartens sandhed er et produkt af det vigtigmageri, der fremkom, da man havde afskaffet efterfølgelsen og i stedet ved "Grunde" søgte at bevise det kristelige (jfr. 9, 44-46). Resultatet var: Jo flere "Grunde" des flere tvivl. En efterfølger hengiver sig ikke i slig ørkesløshed.

Tvivler man, skyldes det, at man har skånet sig selv i retning af efterfølgelsen, derfor er tvivlen egentlig selvangivelse. Kierkegaards kur mod tvivlesyge er, at man gør "Indrømmelsen". Denne 'medicin' virker på en af to måder: Enten får den en til at vove sig længere ud i "Efterfølgelsen" - og så kommer visheden om himmelfarten straks. Eller også må man tilstå, at man er en "Kjellinge-Præst" og vil så ikke tillade sig at tvivle (17, 107).

"Til Selvprøvelse" - 3. tale

"Der er Aanden, der levendegjør" er overskriften på 'prædikenen' tænkt til 1. pinsedag (Ap.G.2,1-12). Denne står ligeledes "Indøvelse" meget nær. Med hovedbegreber fra dette skrift skriver Kierkegaard:

"En levendegjørende Aand: det er Indbydelsen; hvo skulde ikke gjerne gribe til! Men dø først: det er Standsningen!" (17, 114).

At dø er at afdø fra selviskheden og fra verden med dens jordiske håb (17, 115). For derved sikres det kristelige mod at blive taget forfængeligt (17, 113). Kristendommen kaldes den 'milde trøst', hvilket Kierkegaard ikke vil modsige, men først må man afdø, hvilket ikke kan kaldes 'mildt'. Den levendegørende Ånd kommer - gennem døden (17, 114) - og er således ikke en "ligefrem Forhøielse af det naturlige Liv i et Menneske i umiddelbar Fortsættelse af og Sammenhæng med dette .." (17, 114).

"Trøsteren" kommer før eller siden til den, der er afdød for verden. Og Ånden medbringer sine gaver: tro, håb og kærlighed:

1. Da den 'afdøde' er død fra verden og fra sin egen umiddelbarhed og dermed også fra sin forstand, kan Ånden bringe troen, som er mod forstand. Denne tro er stærkere end hele verden, for den har evighedskræfter og bliver dermed den enkeltes sejr over selviskheden og verden. (17, 118).
2. Evighedens håb, som Ånden ligeledes bringer, er håb mod forstandens håb, der derfor først må dø, for at evighedens håb kan komme til. (17, 119).
3. Endelig bringer Ånden det, der i kristelig forstand forstås ved kærlighed. Vi får i denne sammenhæng et yderst kortfattet resumé af "Kjerlighedens Gjerninger"s behandling af dette emne.

Apostlene erfarede, at den kristelige kærlighed ikke elskes, men hades. De måtte derfor forene sig med Gud i at elske menneskene, måtte i lighed med forbilledet elske, lide, udholde alt for at frelse den ukærlige verden. (17, 120f)

"Kongens Kudsk"

Det sidste, Kierkegaard her vil have sagt, udtrykker han gennem en lignelse, som man kan kalde "Kongens Kudsk". Menneskets liv beskrives i billedlig form som et liv i selvrådighed og slaphed, eller med Bukdahls ord:

"som hestene trænger til en kusk, der kører dem mod deres egen selvrådige vilje, således trænger mennesket til en myndig opdrager, der kan sætte det en opgave for, der samler personligheden, udfrier det fra selvrådighedens rådvildhed og giver livet holdning og spændstighed." (30).

Kierkegaard udlægger sin lignelse således: Nu om dage bliver menneskene kørt "efter Hestenes Forstand". Derfor er menneskene utålmodige og meget lidt udholdende. På pinsedag modtog tolv 'menige mænd' Ånden, og de begyndte at forkynde en lære, der rejste verdens had mod dem. De skulle omskabe verden mod dens vilje. Forstanden står stille. Men det er kristendommen, der skal igennem, og det lykkes, for apostlene var "godt kjørte". (17, 122f).

Talen, og dermed hele bogen, afsluttes med en bøn. Den bedende beder Ånden tage magten og give livet og lade den bedende forstå, at netop dét er en velgerning.

DØMMER SELV! TIL SELVPRØVELSE SAMTIDEN ANBEFALET

Dette skrift er udgivet posthumt af P.C. Kierkegaard i 1878. Derfor ligger dette skrift uden for denne opgaves rammer, fordi jeg (i hovedsagen) beskæftiger mig med de skrifter, som Kierkegaard selv udgav fra 1850 til sin død. Men da skriftet er en fortsættelse af "Til Selvprøvelse", og da det er skrevet i løbet af 1851-52, vil jeg kort knytte et par kommentarer til det.

"Dømmer selv!" består af to taler over henholdsvis 1.Pet.4,7 ("At blive ædru") og Matt.6,24ff ("Christus som Forbillede eller Ingen kan tjene to Herrer").

Dette skrift er også "Samtiden anbefalet", men retter sig i højere grad mod kirkeinstitutionen og dens præster, ikke mindst Mynster, som Kierkegaard mente havde hovedansvaret for den herskende vildledende forståelse af kristendommen. De væsentligste temaer fra "Indøvelse" og "Til Selvprøvelse" behandles her endnu en gang; men sproget er blevet noget skarpere. Hvad ordvalg og udtryksmåde angår, må dette skrift siges at ligge midt imellem "Til Selvprøvelse"s folkelige og kirkekampskrifternes vulgære form.

Indholdsmæssigt gør det samme sig gældende: "Indøvelse"s og "Til Selvprøvelse"s væsentligste temaer er oppe og vende endnu engang (Kristus som forbillede, efterfølgelsens krav, indrømmelsen, reduplikationen, angreb på kristenhedens væren en tvetydig størrelse, angreb på reformbevægelsen, angreb på tidens forgudelse af klogskab, der betegnes som afgudsdyrkelse i al sin 'professor-videnskabelighed' osv. osv.). Disse angreb er blevet en hel del skarpere end i de udgivne skrifter. Da Mynster endnu levede, er det sandsynligvis derfor Kierkegaard lod dette frontalangreb ligge utrykt. Og da Mynster var død, endte skriftet med at blive for 'mildt' og blev derfor aldrig udgivet.

OPTAKT TIL KIRKEKAMPEN

Kort opsamling

I "Indøvelse" havde Kierkegaard (suppleret med den opbyggelige tale) tilkastet samtiden en udfordring, som han mente, kunne og burde besvares (31). Derefter afslutter han sit forfatterskab med at udgive "Om min Forfattervirksomhed" og de to altergangstaler. I disse skrifter gør han samtiden yderligere opmærksom på, hvad det var, han ville. Imidlertid prøver han en sidste gang at gøre rede for sit anliggende ved at udgive "Til Selvprøvelse". Bogen er uden tvivl mere læst end de forrige, men nogen respons i form af "Indrømmelse" kommer der ikke. Adskillige optegnelser fra 'de tavse år' giver, ligesom "Dømmer selv", rigeligt indblik i den skuffelse og mistænksomhed, hvormed Kierkegaard efterhånden opfatter den officielle kirke og gejstlighed (32). Nu var disse optegnelser, og hvad der foregik i Kierkegaards egen verden naturligvis ukendt for omverdenen (heller ikke personligt kunne han "indlade sig" (33)). Således var situationen, da Mynster døde i januar 1854.

Martensens mindeprædiken

I tidens løb havde Martensen på Mynsters foranledning fået mange 'ben' - bl.a. havde Mynster skaffet ham en stilling som hofprædikant (34). Det var i denne funktion, at Martensen søndagen efter Mynsters død holdt en mindeprædiken over den afdøde bisp. I denne prædiken, som han udgav kort efter, påmindede Martensen menigheden i Slotskirken om at erindre den afdøde. Mynster blev fremstillet som et af de rette sandhedsvidner, et led i den hellige kæde, der fra apostlenes dage ned gennem kirken ikke blot havde forkyndt kristendommen ret, men også havde udtrykt den forbilledligt i sit liv som et værdigt eksempel til efterfølgelse.

Martensens kanonisering af Mynster som sandhedsvidne forsynede Kierkegaard (ikke med ammunition, for den havde han sparet sammen længe, men) med faktum! (Pap.XI3B89s.132). Endelig: "der er Bid", politagenten har fået sit bevis, for når den 'livsnydende' Mynster fra en prædikestol kan indføres i "den hellige Kjede af Sandhedsvidner, som strækker sig gennem Tiderne fra Apostlenes Dage", så står vi over for en "himmelraabende Usandhed" (19, 14), som i sin konsekvens fører

til,

"at "officiel Christendom ikke er det nye Testaments Christendom, ligner den ikke mere end Firkanten ligner Cirklen, ikke mere end det at nyde ligner det at lide" (19, 55),

således som Kierkegaard udreder det i de senere skrifter.

Kierkegaard kom uden tvivl i kog, da Martensen sagde "Sandhedsvidne" om Mynster. Men han havde selvbeherskelse nok til at forholde sig tavs. Den avisartikel, som han offentliggjorde i "Fædrelandet" den 18. december 1854, var stort set skrevet færdig i februar, men blev holdt tilbage.

Hvorfor holdt Kierkegaard sin første avisartikel tilbage?

Der var flere grunde. For det første var der strid om bispestolen: de nationalliberale og kongen ville have H.N. Clausen udnævnt, men det konservative parti, der sad inde med regeringsmagten, ønskede Martensen. Personlige sym- og antipartier gør sig stærkt gældende jfr. Lindhardt (35) og Martensens egen redegørelse i hans biografi (36). Disse intriger ville Kierkegaard ikke have blandet ind i sin 'sag'. Han ønskede ikke at hindre Martensen i at blive biskop (19, 12) og ville heller ikke modarbejde en indsamling til Mynsters monument (19, 14). Da det omsider lykkedes Martensen at blive biskop, blev han angrebet både fra grundtvigsk og politisk side (37), og de angreb ville Kierkegaard ikke involveres i (19, 13).

Udover disse grunde, som Kierkegaard selv anfører, gør både Sløk (38) og Lindhardt (39) opmærksom på, at Kierkegaard har vægret sig ved at ytre sig, så længe de konservative sad ved magten. For ville han få en injuriersag på halsen, ville det afspore det saglige i Kierkegaards anliggende. Men med dannelsen af en nationalliberal regering i december 1854 var også denne hindring af vejen, og lige før jul kom så angrebet.

Kirkekampens skrifter

Inden jeg går over til selve behandlingen af kirkekampen, vil jeg kort gøre rede for kirkekampens skrifter, som kan opdeles i fire dele:

1. Først skrev Kierkegaard en polemisk artikel i datidens national-liberale avis, "Fædrelandet". Artiklen vakte opsigt, hvilket foranledigede Kierkegaard til at skrive yderligere 20 avisartikler af lignende indhold i løbet af de næste fem måneder.
2. Af forskellige grunde opgav Kierkegaard at skrive i "Fædrelandet". Han måtte "have et Organ alene og for mig som Enkelt" (Pap XI 2A 413 s.404). Han udsender derfor den 24. maj (to dage før den sidste artikel i "Fædrelandet" og samme dag som "Øjeblikket" nr. 1) et flyveblad med titlen: "Dette skal siges; saa være det da sagt". Efter sit skarpe indhold må det, ligesom "Hvad Christus dømmer om officiel Christendom", som udkom i juni, betegnes som en pamflet (40).
3. Fra maj udkom så de ti numre af "Øjeblikket", hvoraf Kierkegaard selv nåede at udgive de ni inden sin død den 11. november 1855. I dette énmandstidsskrift sammenstillede han sine bidrag mere efter indfald og øjeblikkets krav, end efter en bestemt samlende idé (dette gælder dog ikke nr. 3, hvor alle artiklerne behandler forholdet "Stats-Christendom").
4. Efter syvende nummer af "Øjeblikket" udsendte Kierkegaard endelig talen: "Guds Uforanderlighed", som er et optryk af en prædiken, han holdt i Kastelskirken tre år tidligere.

LIDELSESKRAVET I SANDHEDSVIDNE-BEGREBET

Hvori lå det horrible i Martensens omtale af Mynster som sandhedsvidne?

Åbenbart lå det ikke i selve venerationen – den havde Kierkegaard selv udtrykt med flid. Han havde endog bevidst løftet Mynster op over hans virkelige værd (Pap XI3B 15 s.38). Og skønt Martensen var "kommet til" at anvende udtrykket "Sandhedsvidne" på en noget anderledes måde end Kierkegaard, havde denne brug været så tilfældig, at selv Kierkegaard næppe har kunnet lægge et bevidst opgør med sit eget sprogbrug ind i Martensens mindetale. Selv om han ét sted har kunnet definere "Sandhedsvidne" som et "Blodvidne" (17, 69), kan han et andet sted sige om netop sandhedsvidnet, at "det skulde jo ethvert Menneske, Du og jeg være" (18, 154) (hvormed han jo ikke i nogen forstand kan tænke på martyriet). Det er da også væsentligt at bemærke, at han aldrig (41) i sit opgør forsøger at henvise til nogen tidligere fastslået anvendelse af ordet (42) (hverken ud fra sine egne skrifter eller hos andre).

Men Martensen har i sin tale trukket Mynster frem som en af kristenhedens ypperste, som et af de sandhedsvidner, der er efterfølgelse værd, fordi han i forkyndelse såvel som i sit personlige liv har været eksponent for den sande kristendom, NTs kristendom. Og til denne forståelse af "Sandhedsvidnet" siger (eller nærmere brøler) Kierkegaard nu:

"Et Sandhedsvidne, et af de rette Sandhedsvidner, det er en Mand, der bliver hudflettet, mishandlet, slået fra det ene Fængsel i det andet, og saa til sidst – sidste Avancement, hvorved han optages i første Classe af den christelige Rangforordning, blandt de rette Sandhedsvidner ... Prof. Martensen taler om – saa til sidst korsfæstet eller halshugget eller brændt eller stegt paa en Rist, hans afsjelede Legeme af Rakkeren henslængt paa et afsides Sted ubegravet – saaledes begrades et Sandhedsvidne! – eller brændt til Aske og henkastet for alle Vinde, at ethvert Spor af dette "Udskud", som Apostelen siger, han er bleven, maatte udslettes." (19, 11f)

Selv om Kierkegaard i sit næste indlæg bedyrer, at han ikke har gjort sandhedsvidne éntydigt med blodvidne (19, 15) – og også har ret deri – kan man dog ikke fortænke Martensen i at have læst artiklen således. Lidelseskravet til sandhedsvidnet er så tilspidset og samtidigt så eksklusivt formuleret, at det ikke umiddelbart er let at se, at denne sidst citerede udladning kun skulle være eksemplet på sandhedsvidnets skæbne i alleryderste konsekvens. Og indlæggets meget subtile skelnen mellem "Sandhedsvidner" og "de rette Sandhedsvidner" (første klasse i den kristelige rangforordning) har ikke været let at gennemskue.

Hvorom alting er: Til Kierkegaards sandhedsvidne-begreb hører lidelsen uadskilleligt, men ikke således, at enhver lidelse automatisk gør et menneske til sandhedsvidne (jfr. opgavens side 32). Kun de lidelser, som et sandhedsvidne frivilligt tager på sig på grund af sin tro på Kristus hører med i denne sammenhæng (43). I den forbindelse er der to former for lidelse, som et sandhedsvidne ikke kan undgå at pådrage sig:

1. Den indre lidelse: "Inderlighedens Kampe, i Frygt og Bæven, i Skælven, i Anfægtelser, i Sjels-Angester, i Aands-Qvaler". (19, 11).
2. Den ydre lidelse, som skyldes, at sandhedsvidnets kærlighed misforstås, så han bliver regnet for en egoist og giver anledning til forargelse. Denne forargelse manifesterer sig i, at sandhedsvidnet bliver "miskjendt, forhadet, afskyet" m.v. (19, 11). Sammen med den lidelse at blive misforstået og forfulgt netop for sin kærligheds og sit vidnesbyrds skyld, nævner Kierkegaard også "alle de Lidelser, som der almindeligere tales om i Verden" (19, 11) (min understregning). På baggrund af dette udsagn kunne man spørge: Modsiger Kierkegaard ikke sig selv? Fordrer han ikke her et tungt og svært liv overhovedet, således at enhver form for lidelse kan gøre et menneske til et sandhedsvidne – og således også den afdøde biskop? (Mynster havde jo vitterlig mange private sorger, embedsbekymringer m.v. (44)). Jeg mener ikke, at Kierkegaard her modsiger sig selv, for udsagnet må forstås i sammenhæng med hans tale om den frivillige lidelse for læren: Har man på grund af efterfølgelsen af Kristus frivilligt pådraget sig lidelser af human art, så hører disse lidelser med til sandhedsvidnets lidelser – nemlig som en del af lidelsen for læren (19, 27).

Selv om det at lide som sandhedsvidne således ikke nødvendigvis betyder at lide døden, så skulle Mynster altså ikke på nogen måde komme ind herunder som én, der havde opfyldt det lidelseskrav, der ifølge Kierkegaard er til et sandhedsvidne.

Mynster – et sandhedsvidne?

Ud fra det foregående bliver det nu muligt foreløbigt at konkludere: Kierkegaards anliggende i sit angreb og i sin tolkning af sandhedsvidnebegrebet og af lidelseskravet var altså ikke:

- a. at hævde, at Mynster overhovedet ikke kendte til lidelse,
- b. at bebrejde Martensen, at han overhovedet havde hædret Mynster,
- c. at hævde, at Mynster burde have været et sandhedsvidne med alt, hvad det ifølge Kierkegaards opfattelse indebar (19, 13).

Det katastrofale i Martensens sandhedsvidnekåring af Mynster var: ved på den måde at placere Mynster – en (ifølge Kierkegaard) livsnyder, en æret og hædret kirkefyrste, som havde draget fordel af at forkynde kristendom – i den hellige kæde af de få, de ægte garanter for NTs kristendom, de "sande Veiledere", var den kristelige rangforordning blevet forvirret! Og selv om denne tanke om rangforordningen kan synes ret kuriøs og perifer, er den så uløseligt forbundet med hele Kierkegaards syn på kristendommen, at Martensens forvirring heraf rent faktisk (og ikke blot ud fra en kierkegaardsk overfortolkning) er et dødsstød for et kristendomssyn af denne type.

Tanken om en rangforordning blev fremstillet i "Indøvelse" (se opgaven side 12) og er afgørende for forståelsen af kravet om "Indrømmelse": Den ydmyge oprigtighed er den sande bod, men for uoprigtheden selv gives ingen tilgivelse!

"Oprigtighed for Gud er det Første og det Sidste, oprigtigt at tilstaae sig selv, hvor man er ... Eet har man dog, man er rigtigt stillet, ikke vildledt og bedragen ved Hjælp af det Kunststykke at digte Christus om, saa han istedetfor at være Gud bliver hiin smægtende Medlidenhed, som Menneskene selv have opfundet ..." (16, 72).

Skal man være oprigtig for Gud, må man altså gøre sig klart, at der er dem, der er kommet længere i Kristi efterfølgelse end én selv.

Man skal ikke nødvendigvis selv stå på førstepladsen, men man må så heller ikke gøre krav på den! Til sand oprigtighed hører derfor, at man ikke anfægter den kristelige rangforordning.

"Pladsen Nr. 1" tilhører altså i et kristendomssyn, der som Kierkegaards afgørende er bestemt ud fra lidelsen og ud fra åbenbaringens incommensurabilitet med verden, umisteligt blodvidnerne, martyrerne - og for enhver turde det være klart, at her hørte den hædrede og fra alle sider beundrede Mynster (trods sin private modgang) ikke hjemme! Han var aldeles ikke blodvidne - han var ikke engang sandhedsvidne i den forstand, at han skulle have lidt for læren; tværtimod, han havde høstet fordel og medgang af læren. Og selv om Martensen ikke havde brugt ordet sandhedsvidne, havde sagen alligevel været den samme: Mynster placeres dér, hvor han ifølge Kierkegaards kristendomssyn under ingen omstændigheder hørte hjemme!

Kierkegaard var selv hele tiden overbevist om, at Mynster aldrig ville påstå om sig selv, at han var et sandhedsvidne:

"Men da var der, mente jeg, det Sande hos ham, at han, hvad jeg holder mig fuldt forvisset om, var villig til at tilstaae for Gud og sig selv, at han ingenlunde, ingenlunde var et Sandhedsvidne - just den Tilstaaelse var i mine Tanker det Sande." (19, 10).

Det gale var blot, at denne "Tilstaaelse" aldrig blev repræsentativ eller blot offentlig; og når nu Martensen endog ville modsige dette sande i Mynsters liv og dermed ligefrem håner "Indrømmelsen"s krav, så vendes hele kristendomssynet på hovedet - så umuliggøres oprigtigheden, den ene ubetingede fordring; så digtes Kristus om, og han gøres til den smægtende medlidenhed i stedet for Gud!

"Er Den, som skal være Forbilledet, i Besiddelse af jordiske, verdslige, timelige Fortrin, hvad saa? Ja, saa er Forbilledet forkeert stillet, forkeert vendt og saa benytter Slægten samt hver Enkelt i Slægten dette til igjen på sin Side at gjøre forkeert omkring."

Således skrev Kierkegaard allerede i "Indøvelse" (16, 222-)(i forbindelse med Kristi fornægtelse). Og det var det, der var sket med Mynster: Martensen brugte ham til at vende hele slægten om til at gå i den stik gale retning!

Det er klart, at når den ypperste kristne (på pladsen nr. 1) skal være den hædrede, så står man med en radikalt anderledes kristendom end den, Kierkegaard læste ud af NT: en lidelsernes og forargelsens religion, hvor den ypperste kristne er den mest foragtede; så er kristendommen blevet commensurabel med verden, acceptabel for det naturlige menneske, den højeste udvikling af det bestående.

Med andre ord: Kristendommen er slet ikke til (hvilket Anti-Climacus allerede påviste 'digterisk' i "Indøvelse"), for uden rangforordningen, så er "Du skal" opgivet. (16, 212f + 215 + opgaven side 12). At kristendommen er lidelse, kan godt fastholdes, selv om de fleste ikke lider for læren; men gør af alle mennesker netop sandhedsvidnet det ikke, lader det sig umuligt fastholde - og så er NT gjort til løgn for Kierkegaard at se.

At det nævnte syn på kristendommen som et højeste led i menneskeslægtens udvikling synes at have været både Mynsters og Martensens (45) kan kun bekræfte Kierkegaards tolkning af sandhedsvidnekåringen, så den i mindre grad ligner en overfortolkning. Men det er på den anden side ikke underligt, at samtiden må have set den som et personligt angreb, privat nag o.lign. (46) og må have haft svært ved at se dets sammenhæng med selve hans kristendomsforståelse.

ARTIKLERNE I "FÆDRELANDET" (fortsat)

I de følgende polemiske artikler frigjorde Kierkegaard sig ret hurtigt fra skænderiet om enkeltheder (). Den indledte dialog mellem ham og hans modstandere bliver til "En Monolog", som overskriften lyder på artiklen den 10. maj. Kierkegaard talte helst alene, at de andres indvendinger tager han temaer til 'monologer'. Men ét udbytte fik han af disse indlæg, der især kom fra gejstlige: I Kierkegaards tanker om præstestanden var Mynster blevet en samlende type, fællesnævneren. Mynster skyggede for de mange, men nu opdager Kierkegaard disse og skriver den 29. januar:

"Er nemlig Biskop Mynster et Sandhedsvidne, saa er ... enhver Præst i Landet et Sandhedsvidne". (19, 25)

Det kirkelige bestående er dermed gjort til "en fræk Uanstændighed".

I det følgende i samme artikel holder han den "her i Landet almindelige Christendoms Forkyndelse ... ved Siden af det nye Testamente". Den fornærede Kristus skildres som i "Indøvelse". Jesu disciple skulle forkynde læren for intet, i armod osv. Dette er i kristenheden blevet forandret til et borgerligt erhverv som kgl. embedsmand med alt, hvad det indebærer i form af profit, karriere osv. At lide er: at bruge politi mod andre, forsagelse: at få alt. Den officielle kristendom kunne kun forsvares ved hjælp af "Indrømmelsen" jfr. "Indøvelse". Nu kommer han i tvivl om, hvorvidt "Indrømmelsen" er en farbar vej, hvilket i hovedsagen skyldes, at "Indrømmelsen" ikke allerede var givet (19, 26). Det bestående havde ikke ladet høre fra sig.

Efter dette indlæg forholdt han sig tavs i to måneder. Da fremkom Kierkegaard med en kanonade på 7 indlæg i løbet af 12 dage og senere endnu flere. De væsentligste emner i disse artikler er: Det ønskeligste havde været en officiel "Tilståelse" fra Mynster af, at det, han repræsenterede, ikke var NTs kristendom, men en "from Formildelse, Fortoning, paa mangfoldige Maader indhyllet i Sandsebe- drag." (19, 32). Men dette skete ikke. Kierkegaard tvivler imidlertid ikke på, at hver enkelt gerne gjorde "Indrømmelsen" i forhold

til sig selv (19, 40). Menneskene trænger til at håbe på en evig salighed, som så altså måtte fås på ganske andre vilkår end dem, NT fastsætter (19, 38). Men selv om det var muligt, at en formildelse af NTs kristendom "kan erholde Stik i Evighedens Dom", så kan det umuligt holde stik, "naar man endog har anvendt Konster paa at skjule over Forskjellen mellem det nye Testaments Christendom og denne formildelse." (19, 49). Derfor må Kierkegaard konkludere, at kristendommen ikke er til. De ydre rammer (kirkebygninger m.v.) animerer til sansebedrag (19, 39), ligesom i endnu højere grad præsterne gør det. Deres forkyndelse og livsførelse er hverken i overensstemmelse med Guds Ord eller det modsatte, "hvilket just er det Christendommen og Guds Ord mest modsatte." (19, 34). Påstår man, at kristenhedens gudsyndelse er kristendom, gør man nar af Gud (19, 34). Folket kaldes et kristent folk, skønt ikke en eneste er i karakter af NTs kristendom – heller ikke Kierkegaard, han er "kun en Digter" (19, 40). Kristus har forlangt efterfølgere, som skulle være villige til at lade sig ofre. Dertil egner et folk, mængden, sig ikke – den duer kun til profit, middelmådighed og vrøvl. Således at afskaffe kristendommen ved falsk udbredelse er endnu farligere end et redeligt oprør (19, 50f).

Den 11. april giver Kierkegaard udtryk for, at præsterne er en ligeså agtværdig samfundsklasse som enhver anden – hvis de lader være med at kalde sig "Sandhedsvidner". Men den teologiske kandidat er bona fide kommet ind i noget forkert. Ansvarer ligger hos staten. Hvis stat og kirke derfor skal skilles ad, er det statens pligt at sætte præsterne på efterløn! Her nævnes altså allerede muligheden af en adskillelse mellem stat og kirke (19, 56). (48).

Da en anonym NN i "Fædrelandet" anmoder Kierkegaard om at give en fremstilling i bestemte omrids, som gør det indlysende, at Mynsters "Betragtninger" ikke er NTs kristendom, svarer Kierkegaard ved at henvise til sit tidligere forfatterskab: "Efterskrift", "Sygdommen til Døden" og ikke mindst "Indøvelse" (19, 53). Af dette kan vi konstatere, at Kierkegaard ikke selv opfattede sine avisartikler som værende i modstrid med sit tidligere forfatterskab.

Den 10. maj ser Kierkegaard tilbage på sine forrige 16 artikler. Præsterne har forholdt sig tavse, hvilket får Kierkegaard til at konkludere, at det kun er levebrødet, der beskæftiger dem. Hvis Kierkegaards angreb ikke var ret, så var det ellers præsternes pligt at forsvare

sandheden mod ham. Har han derimod ret, så var det præsternes pligt at erklære sig for det sande. Een ting ville et sandhedsvidne aldrig gøre i denne situation: forholde sig tavs. (19, 65).

"Til det nye Oplag af "Indøvelse i Christendom"

Som følgeskrivelse til det nye oplag af "Indøvelse" udsendte Kierkegaard en artikel i "Fædrelandet" den 16. maj 1855. Af artiklen fremgår det, at Kierkegaard betragtede bogen som et historisk aktstykke. Derfor fremkom bogen i en uforandret udgave. Hvis den først var udkommet nu, ville den have været ændret, fordi pietetshensynet til Mynster var bortfaldet, og fordi Kierkegaard ved at lade den udkomme tidligere var blevet overbevist om, at det bestående kristeligt er uholdbart. Derfor ville den være ændret således:

1. Kierkegaard selv og ikke Anti-Climacus havde stået som forfatter.
2. Det tre gange gentagne forord og "Moralen", der afslutter hoveddel I, ville være bortfaldet.

Dermed har bogen fuldstændig ændret karakter: Fra at være det eneste mulige forsvar for det bestående (49) bliver den nu et angreb på det bestående. "Indrømmelsen"s mulighed er trukket tilbage (50), hvilket vi foreløbig vil forstå således: Nu kommer kirkekampen. Her er forvarslet.

"Dette skal siges, saa være det da sagt"

Flyvebladet fra den 24. maj med denne overskrift opfatter jeg som selve krigserklæringen: Opfordringen til gudstjenesteboycot.

Kierkegaard understreger, at ingen er forpligtet på den boycott, som han opfordrer til, men ved at have hørt det er den enkelte blevet gjort ansvarlig. Derefter henvender han sin tale til den menige kristne, som han kort forklarer sagens sammenhæng.

Til sidst to følgeblade:

Kierkegaard fortæller her, at han nu er blevet helt klar over, at hans opgave er at bringe spørgsmålet om, hvad kristendom er, og dermed spørgsmålet om forholdet mellem staten og kirken til den yderste afgørelse. Dette vil blive særdeles anstrengende for både Kierkegaard og de medlevende. Denne situation kunne have været undgået, hvis ikke Mynster havde været, som han var, men nu er der ingen vej tilbage. Det følgende er meget interessant og vigtigt for forståelsen af selve kirkekampen: Kierkegaard kunne tænke sig at vide, om regeringen ville bruge magt imod ham.

Ikke fordi han af den grund ville afholde sig fra angreb eller søge at kontrademonstrere ved hjælp af folkebevægelse. Han ønskede at bevares i "Enkelthedens Særskilthed". Kierkegaard ville bare vide, om regeringen mente, at kristendommen må forsvare sig selv og således anse 1.000 præstefamilier for rigelig fysisk magt over for en enkelt, eller om den vil gribe ind med proces, arrest m.v. – eller måske se det som opgaven at hjælpe ham mod de præster, der ville søge at forhindre

"at Spørgsmålet om, hvad Aand er (og Christendom er jo Aand) blev så vidt muligt afgjort ved Aand." (19, 81).

I sin henvendelse til kultusministeren understreger Kierkegaard:

at han ikke støder sammen med nogen borgerlig indretning

at han ikke vil bruge fysisk magt

at han betaler præstepenge

at han opfordrer enhver til at gøre det samme og i øvrigt ikke volde præsterne bryderi.

Som jeg var inde på i forbindelse med den første artikel i "Fædrelandet" så var den konservative regering faldet (opgaven side 37). Kierkegaard har givetvis regnet den nye regering for at være mere venligtsindet over for ham. Det liberale ministerium under P.G. Bang med C.C. Hall som kultusminister havde jo netop frisindet på deres program. Det var jo også de liberales organ "Fædrelandet", han havde valgt at udfolde sig i. Der blev da heller ikke krummet et hår på Kierkegaards hoved, men ængstelsen havde han altså. De to følgebåde med deres direkte henvendelse og hovedskriftets opfordring til gudstjenesteboycot markerer overgangen til den direkte aktion. Det fremgår også tydeligt af følgebrevene, at situationen er særdeles pinefuld for ham og kun til at leve med, fordi han er overbevist om, at der er pålagt ham en særlig mission. Ikke mindst folks beundring huer ham ikke. Han, som helst ville have været Mynsters sufflør, må nu selv frem.

ØJEBLIKKET

Samme dag som "Dette skal siges ..." udkom det første nummer af Kierkegaards énmandstidsskrift "Øjeblikket", der ligesom avisartiklerne fik en stor læzerskare. (51)

Titlen "Øjeblikket" var ikke grebet ud af luften, men havde sin særlige mening: I "Philosofiske Smuler" er begrebet "Øjeblikket" det tidspunkt, da Gud blev menneske, da evigheden skar tidens plan, tidens fylde i verdens og hvert enkelt menneskes historie (52). Nu kommer begrebet igen, som titel på Kierkegaards polemiske tidsskrift. Et følgeblad til første nummer begynder:

"I min Arbejden er jeg nu rykket Samtiden, Øjeblikket saa nær, at jeg ikke kan undvære et Organ, ved Hjælp af hvilket jeg øjeblikkeligt kan henvende mig til Samtiden: og jeg har kaldt dette: ØJEBLIKKET." (19, 101).

Ordet betyder altså samtid, nutid, men Kierkegaard har ikke glemt sin gamle mening med det:

"Jeg kalder det: Øjeblikket. Dog er det ikke noget Ephemert jeg vil, saa lidet som det er noget Ephemert jeg har villet, nei det var og er noget Evigt: ved Idealerne mod Sansebedragene." (19, 101) (Min understregning.)

Vi er altså igen i en slags "tidens fylde", øjeblikket er Kierkegaards:

"i een Forstand maa jeg sige om min tidligere Arbejden, dens Time er endnu ikke kommet; jeg har ligget Samtiden fjernt, endog meget fjernt, og kun for saavidt nær, at denne Fjernhed var velberegnet og fuld af Hensigt. Nu derimod maa jeg i ethvert Tilfælde have sikret mig en Mulighed af at kunne bruge Øjeblikket." (19, 101).

Hvordan bruger Kierkegaard så "Øjeblikket" (her forstået både som tidspunkt og tidsskrift)? Hvordan løser han den opgave, han har sat sig (ved Idealerne mod Sansebedragene)? Det gør han ved at opfordre

læseren til at tage et brækmiddel! Adskillige læsere er gennem avisartiklerne kommet til at tænke på, at det religiøse er i en yderst jammerlig tilstand, men alligevel vil de nødtigt give sig hen i sådanne tanker, for de elsker den vanlige tingenes orden.

"Saa er deres Tilstand vel omtrent som naar Een gaar og har ilde Smag i Munden, belagt Tunge, lidt Kuldegysen - og saa siger Lægen til ham: tag et Bræk-Middel.

Og saaledes siger jeg ogsaa: tag et Bræk-Middel, kom ud af denne Halvheds-Tilstand." (19, 99).

I det følgende serverer han så sine 'brækmidler', ikke blot i denne artikel, men samtlige artikler udgivet i "Øjeblikket" opfatter jeg som 'brækmidler', som Kierkegaard stiller til rådighed for læseren. Når læseren tager den dosis, der passer, vil han erfare, at det virker.

"Saa skal Du see, det bliver godt med Dig, den ilde Smag vil forsvinde: Du vil blive enig med Dig selv, at det Hele er raaddent, en Væmmelse, der dog først ret kunde komme til at virke, som den skulde, da Biskop Martensen fik anbragt det Ord: Sandhedsvidner.

Saa lad det virke; og tak Du næst Gud Biskop Martensen for dette yderst gavnlige Bræk-Middel." (19, 100).

Disse 'brækmidler' (eller artikler i "Øjeblikket", som jeg af æstetiske grunde vil vende tilbage til at kalde dem) siger de så noget andet, end det, Kierkegaard allerede har sagt i den gennemgaaede del af forfatterskabet? Det vil vi nu undersøge.

Ligheder mellem "Øjeblikket" og de andre opgivne tekster

I "Øjeblikket" gentager Kierkegaard (i det uendelige) en række af de synspunkter, som han allerede har givet udtryk for i de tekster, vi allerede har behandlet. Jeg vil kort gennemgå de vigtigste af disse gentagelser, der kan opdeles i tre hovedgrupper:

1. Kiergaards forståelse af sin opgave.
2. Hans angreb på tidens teologi og forkyndelse.
3. Hans egen forståelse af kristendommen og af dens konsekvenser i efterfølgerens liv.

ad 1.

Kierkegaard understreger, at hans opgave har en dobbelt retning: At gøre opmærksom på den sande kristendom og de sansebedrag, som kristenhedens kristendom befinder sig i (19, 107). Han vil 'sokratisk' revidere bestemmelsen 'kristen' og kalder sig derfor ikke selv kristen, men holder idealet frit (19, 319). I øvrigt argumenterer han flere steder ud fra sit forfatterskab (19, 271 og 293).

ad 2.

Ved usandt at påstå, at alle er kristne (19, 117 og 163), er kristendommen afskaffet ved at florere (19, 157). Nåden tages forfængeligt (19, 155), fordi Kristus som forbillede er afskaffet (19, 173ff). Den fornødrede Kristus ville få samme skæbne i dag, som han i sin tid fik (19, 298).

ad 3.

Kristendommens vej er snæver (19, 110), er den lidende sandhed, som Kristus og sandhedsvidnerne led for (19, 302). Den troende er kaldet til at efterfølge forbilledet, Kristus, og vil dermed blive hadet (19, 120). Troen bevises kun ved graden af ens villighed til at lide for sin tro (19, 305). Men er altid kristen i et modsætningsforhold (19, 163). Den troende må afdø (19, 163) må ville det, der er mod forstand (til forargelse) (19, 176). Endelig understreges samtidighedstanken igen stærkt ("mit Livs Tanke") med henvisning til "Indøvelse" (19, 269-74).

Forskelle mellem "Øjeblikket" og de øvrige opgivne tekster

Udover de påviste ligheder mellem "Øjeblikket" og de øvrige opgivne tekster, må man konstatere, at der i "Øjeblikket" også foreligger nogle markante forskelle fra disse. Forskellene er både af sproglig og indholdsmæssig art.

Sproglige forskelle

Til forskel fra "Indøvelse"s skarpe, men pænt afslebne teologiske sprog, "Til Selvprøvelse"s folkelige og talernes noget højtidelige

sprog møder vi i kirkekampskrifterne en tone, der bliver mere og mere vulgær (på danskstudiet ville man kalde sprogtonen "lavsocial" - måske ligefrem en forløber for nutidens formiddagspresse). Dette er i sig selv en markant forskel. Som bekendt er det ikke kun indholdet af en kommunikation, som modtageren reagerer på, men også dens situation og den måde, hvorpå den er formuleret. Når man erindrer sig, hvor meget Kierkegaard beskæftigede sig med kommunikationsteori, ja, ligefrem (gennem inspiration fra Sokrates) udformede sin egen, så må man gå ud fra, at han havde et bevidst sigte med at udtrykke sig således. Men dette vil vi vende tilbage til.

Indholdsmæssige forskelle

I det tidligere forfatterskab polemiserer Kierkegaard først og fremmest mod den herskende teologi og forkyndelse. Dette gentages i kirkekampskrifterne, men derudover udvides angrebet:

Staten

Som Kierkegaard i sit tidligere forfatterskab verbalt forsvarede det bestående (18, 76), således angriber, ja omstyrter han nu verbalt det bestående, det system, inden for hvilket den ifølge Kierkegaard mislige kristendomsforkyndelse flourer: Staten angribes for at have umuliggjort kristendommen (19, 95) ved at protegere den (19, 112) og ved at ansætte 1.000 embedsmænd, der af profithensyn er interesserede i, at alle kalder sig kristne (19, 95). Staten har forlokket en del af den studerende ungdom (19, 141) ved at modtage en ed, der er en selvmodsigelse, fordi staten modsat Guds rige er af denne verden (19, 143). Desuden gør staten ulykke ved at afværge forfølgelse (19, 154). Uden at nævne Luthers to-regimente-lære giver Kierkegaard her udtryk for et synspunkt, der er sammenfaldende med denne. I stedet for at gøre kristendommen umulig, bør staten tjene kristendommen ved at inddrage præsternes embedsmandsstillinger (19, 149).

Kirkeinstitutionen og de kirkelige handlinger

Kierkegaard angriber desuden kirkeinstitutionen, det "Interessentskab" (19, 217), firmaet "Jesus Christus" (19, 129), hvor vanekristendommens misbrug har udhulet de kirkelige handlinger.

DÅBEN var den hellige handling, ved hvilken Kristus blev indviet til sin frelsergerning (19, 220). Nu får "hvert Barn en Sjat Vand over Hovedet - saa er han Christen" (19, 161), hvilket Kierkegaard betegner som falskneri (19, 162).

NADVEREN: Ved nadveren indviede Kristus sine disciple til martyriet eller martyriets mulighed, hvis de fulgte ham efter. Nu går en uærlig forretningsmand til alters nogle gange årligt for ikke at skade sine indtjeningsmuligheder (19, 220f).

KONFIRMATIONEN er et endnu dybere nonsens end barnedåben, fordi man dér lader de 15-årige (der ellers f.eks. i økonomisk henseende regnes for uansvarlige) overtage et dåbsløfte, som de ikke er modne nok til at honorere (19, 232f).

VIELSE og ægteskab. Ifølge NTs kristendom bør man slippe den elskede for at elske Gud, mener Kierkegaard (19, 177). NT anbefaler enlig stand og accepterer kun ægteskab som en nødløsning, der kommer på tale, hvis man ikke kan styre sig! (19, 235f). I kristenheden derimod er ægteskab og børneavl blevet gjort til "den sande christelige Alvor", hvilket er at holde Gud for nar (19, 231).

BEGRAVELSE. Alle er kristne og får derfor en kristelig begravelse. Selv den mest fanatiske fritænder slipper ikke for det – medmindre han er så ludfattig, at der ikke er penge til præsten – så slipper han måske (19, 117f). Kristendommen ville forandre alt, men intet er ændret – skønt alting nu kaldes 'kristeligt'. Et eksempel: Kristendommen vil kyskhed – men har i stedet fået 'kristelige horeværetter', som ikke udelukkes fra nådemidlerne. Og dør en sådan, får han en hæderlig lovtale ved graven – dog altid i forhold til, hvad præsten får for det. (19, 178).

GUDSTJENESTEN. I "Hvad Christus dømmer om officiel Christendom" vender Kierkegaard tilbage til sin egen opfordring til at boycotte den officielle gudsyndelse. Han havde talt i eget navn vel vidende, at han havde NT på sin side (19, 131). Han gentager sin teologiske argumentation (at man har gjort kristendommen til poesi ved at afskaffe efterfølgelsen osv.) og går videre, idet han hævder, at hans dom over "Søndags-Gudsyndelsen" er identisk med Kristi egen dom: Den er hykleri (19, 134). Når dramatisk "costumerede Kunstnere træde frem i Kunstbygninger" med al deres "Søndags-Sladren" (19, 135), så er det komediespil (19, 133). Den eneste straf, Kierkegaard kunne ønske over præsterne, var, at de i en gudstjenestes sammenhæng skulle tvinges til fra prædikestolen at oplæse Matt.23,29-33 og Luk.11, 47f uden derefter at "udlægge" det, men tværtimod blive stående tavse på prædikestolen i fem minutter! Kierkegaard foreslår netop disse tekstlæsninger, fordi han mener i dem at finde belæg for, at Kristus ikke blot ville kalde den officielle gudsyndelse hykleri, men "Blod-Skyld" (19, 134).

Præsterne

I forrige afsnit har vi allerede været inde på angrebet på præsterne. De får mange 'hug' i "Øjeblikket" på grund af deres forkyndelse, familieliv, karriere osv. Dybest set er angrebet ikke anderledes i "Øjeblikket" end det, vi har behandlet i avisartiklerne, men han bruger nu nogle skrappe ord: Præsten er meneder i forhold til NT (19, 143), han er værre end en kannibal, der kun æder sin fjende:

"Anderledes med "Præsten" som Menneske-Æder ... hans Hustrue Triveligheden selv, og hans Børn ikke mindre. Og alt Dette skyldes: de Herliges Lidelser, Frelseren, Apostelen, Sandhedsvidnet, det er Dette Præsten lever af, dem han æder, dem, med hvilke han i glad Livs-Nydelse mader sin Kone og sine Børn. Han har disse Herlige i Saltmads-Tønden. Deres Raab: følg mig efter, følg mig efter! er forgjeves." (19, 304).

Derfor må præsten stoppes som en tyv, for han stjæler det, som tilhører "de Herlige" (19, 306). Hans ornat er en forfalskning, der bedårer sanseindtrykket. Derfor må Kierkegaard konkludere:

".. gejstlig Stand er, christeligt, i og for sig selv af det Onde, er en Fordærvethed, en menneskelig Selviskhed, der vender Christendommen lige omvendt af, som Christus vendte den." (19, 190).

Den enkelte

Som Kierkegaard verbalt væltede den bestående kirke, således 'væltet' han den enkelte kristne i denne kirke, idet kravene til den kristne skrues op: Som vi var inde på i gennemgangen af de kirkelige handlinger (forrige side) får familieliv og seksualitet et skud for boven, hvorimod enlig stand prioriteres højt. Gud betegnes som menneskets dødsfjende, for han hader alt det, mennesket hænger ved. Hvad mennesket frygter, det sker, og hvad det ønsker, det opfyldes ikke.

"Men han er Din Døds-Fjende; han, Kjerligheden, han vil af Kjerlighed til Dig være elsket af Dig: dette betyder, at Du maa døe, afdøe, ellers kan du ikke elske ham." (19, 171).

Man skal forholde sig stridende til denne verden, i alvor støde sammen med den for at man, efter at have kæmpet og lidt må kunne bestå i dommen. Den kristelige livsbetragtning er "Lidelsernes, Dødens Begjstring, tilhørende den anden Verden" (19, 197). (Min understregning).

Guds Uforanderlighed

Midt i stormen udsender Kierkegaard en tale, der med sin dybe ro er en slående kontrast til "Øjeblikket"s polemik. Denne epilog til det opbyggelige forfatterskab udkom efter "Øjeblikket" nr. 7 og godt to måneder før hans død. Talen "Guds Uforanderlighed" var oprindelig holdt i Kastelskirken tre år tidligere. Den tager sit udgangspunkt i Jak.1,17-21 ligesom tre af de opbyggelige taler fra 1843. At han netop vælger denne tekst er næppe tilfældigt:

"Jeg kunde kalde denne text min første Kjerlighed - og til den vender man jo altid tilbage". (Pap XI 3B, 289)

Hvorfor Kierkegaard udsendte denne tale netop da, har han bevaret som en hemmelighed, men som den fremstår med "Øjeblikket" som kontekst giver den balance i forfatterskabet: I "Øjeblikket" bliver alt brudt ned, i talen peges der hen på "Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse". Denne tale må forstås i nøje sammenhæng med dens kontekst og vil derfor blive taget op sammen med denne.

FORSKELLIGE TOLKNINGER AF KIRKEKAMPEN

At Kierkegaard både sprogligt og meningsmæssigt giver udtryk for en udvidet kritik i kirkekampens skrifter i forhold til de øvrige tekster er for mig at se oplagt. Det væsentligste i denne sammenhæng er imidlertid ikke, hvad han skriver under kirkekampen, men hvordan skal det forstås. Dette er der uhyre delte meninger om:

Søe betragter kirkekampens kristendoms- og kirkesyn som en sygelig afsporing, der ikke må fordunkle det væsentlige, som Kierkegaard havde at sige i sit egentlige forfatterskab: "Set med mine Øjne ville Kierkegaard have staaet stærkere i dansk Aandsliv, om han var død et Aar eller to tidligere." (53).

Malantschuk synes derimod mere at følge Geismars opfattelse, der går ud på at anerkende, at der i de sidste års stærke angreb på kirken gjorde sig en vis overdrivelse gældende (som de søger at undskylde og forsvare), men ikke værre end at man dog trods alt kan anerkende den ubrudte kontinuitet mellem forfatterskab og kirkekamp (54).

Walter Lindström går nærmere ind i problemet og mener ligefrem at kunne sondre mellem et tidligere trin 'stadiernes teologi' (der var godt luthersk) og et senere 'efterfølgelsens teologi', som indeholdt væsentlige katolske (og pietistiske) elementer:

"Den förändring, som äger rum inom Kierkegaards tänkande, innebär ju i själva verket, att han överger några av de mest centrala positionerna i sin tidigare åskådning. När i hans syn på efterföljelsen den linje tar överhand, som är nära besläktad med romersk-katolsk och pietistisk imatiofromhet, bryter han i stor utsträckning staven över sin tidigare tolkning av det kristna budskapet ..." (55) (Min understregning.)

Her kommer det tydeligt frem, at man ikke ønsker at forstå hele forfatterskabet som optakt til kirkekampen.

Lönning gør noget lignende gældende, når han skriver, at:

"kirkestormen slett ikke er å oppfatte som den konsekvente videreføring av "paradokslinjen", men at den tvertimot henger sammen med en fortrenkning av denne. Mens samtidighetsbegrebet hos Climacus og Anti-Climacus står for fordringen: i total syndserkjennelse å ta tilflukten til Kristus som eneste håp om en evig salighet, blir det under kirkestormen vesentlig uttrykk for kravet om i Kristus og i sannhetsvidnet å erkjenne lidelsen som sannhetens vesentlige vilkår i historien, og om på grunnlag av denne erkjennelsen å sørge for at en selv kommer til å lide." (56) (Min understregning.)

Nordentoft skriver:

"Øjeblikkets mest direkte og håndgribelige anliggende er at bidrage mest muligt til den danske folkekirkes ødelæggelse ... At forstå dette "indirekte" og "ubogstaveligt" er at nægte at tro sine egne øjne." (57). (Min understregning).

N.P.Grunnet stiftede Den evangelisk-lutherske frikirke i Danmark seks dage før Kierkegaards død. Sammen med andre impulser har kirkekampens skrifter været den direkte anledning til dette skridt.

Hal Koch mener, at kirkekampen er en følgeriktig slutning på forfatterskabet, men da han finder, at tanken om "Indrømmelsen" er en "uhyrlighed" og dermed afviser hele Kierkegaards anliggende i kirkekampen, får det som konsekvens, at han må afvise hele forfatterskabet. (58). (Min understregning).

Lindhardt skriver:

At ville afvise hans angreb med et eller andet "kirkesyn" eller med religiøs foreningsvirksomhed er lige så komisk som at ville tage sig hans opgør til indtægt og udnytte hans indsats og talent for et - måske i og for sig berettiget, men - helt anderledes motiveret angreb på kirken. Kierkegaard er ikke blot kirkelighedsens ubønhørlige modstander, hans bidende ironi gør ham også til en dødsensfarlig forbundsfælle for enhver kritik, der ikke vil "redelighed", dvs. selverkendelse, indrømmelse." (59). (Min understregning.)

Socialismens "folkelige" kirkekritik fik gennem kirkekampens skrifter et fuldt færdigt agitationsmateriale, udfoldet med et journalistisk talent, som ingen til dato har overgået, lige til at overtage og anvende - også af dem, der på ingen måde delte dets forudsætning: "Indrømmelsen". (60).

Georg Brandes og senere digtere, f.eks. Ibsen og Strindberg mente i Kierkegaards skrifter at finde bevis for, at NTs kristendom er over evne - og taget alvorligt vil føre til katastrofe og menneskelig elendighed. Derfor måtte de bl.a. på baggrund af kirkekampens skrifter afvise kristendommen som eksistensgrundlag. (61).

Ovenstående er blot nogle enkelte eksempler på, hvordan kirkekampens skrifter er blevet forstået. Der kunne nævnes mange flere synspunkter, men som argumentation for, at disse skrifter vitterlig er opfattet yderst forskelligt, må dette være tilstrækkeligt.

Nordentoft opererer med en Kierkegaard A,B og a,b (62). Hvis man vil tage Kierkegaard til indtægt for alle de synspunkter, som folk er kommet frem til via kirkekampskrifterne, så er jeg ikke sikker på, at der er bogstaver nok i alfabetet til at betegne alle disse 'Kierkegaarde'!

Nu er det vist på tide, at jeg selv kryber ud af busken og gør rede for, hvordan jeg selv opfatter forholdet mellem forfatterskab og kirkekamp. Dette vil jeg gøre i det følgende afsnit i nøje sammenhæng med min forståelse af Kierkegaards meddelelelsesmetode.

EN MULIG FORSTÅELSE AF DE OPGIVNE TEKSTER
I LYSET AF KIERKEGAARDS MEDDELELSESMETODE

I indledningen til pjecen "Hvad Christus dømmer om officiel Christendom" skriver Kierkegaard:

"Den, der opmærksomt har fulgt min hele Forfatter-Virksomhed, vil det overhovedet ikke være undgaaet, at der er en vis Methode i den Maade, på hvilken jeg gaar tilværks ..." (19, 129).

Denne metode skal vi nu se lidt nærmere på. Det er Kierkegaards påstand, at kun viden kan meddeles i direkte form. Enhver meddelelse, der sigter på at blive omsat i modtagerens eksistens, kan kun meddeles indirekte (63). Disse udsagn er blevet forstået forskelligt, f.eks. mener Lindström, at det kun er i de pseudonome skrifter, at Kierkegaard benytter sig af den indirekte metode (64). Ligeledes er der uenighed om, hvorvidt de opbyggelige taler og kirkekampens skrifter er direkte eller indirekte meddelelse.

Selv mener jeg, at samtlige mine opgivelser (med undtagelse af "Min Forfatter-Virksomhed") er forskellige former for indirekte meddelelse, fordi de ikke primært er meddelelse af viden, men er eksistensmeddelelse.

Tanken bag den indirekte meddelelse af det kristelige er følgende: Når en person hverken er apostel eller ordineret præst kan han kun meddele det kristelige uden myndighed. Han må benytte sig af den majeutiske metode: En jordemoder kan hjælpe et barn til verden, men hverken kan eller skal leve livet for barnet - det må finde sine egne ben at stå på. På samme måde må majeutikeren, der vil meddele det kristelige, selv træde tilbage og overlade meddelelsens modtager i Guds varetægt. Han skal lære at stå alene - med Guds hjælp.

For at nå sit mål kan majeutikeren benytte forskellige former for indirekte meddelelse. Han kan f.eks. gøre sin meddelelse så indviklet, at meddelelsens modtager virkelig må sætte noget ind på at forstå og bearbejde meddelelsen (jfr. opgaven side 62) med henblik på realisation. I det følgende vil vi se på nogle former for indirekte meddelelse, som Kierkegaard benytter sig af i de opgivne tekster.

"Indøvelse"

Udgiver man sin meddelelse pseudonymt, som Kierkegaard f.eks. gjorde med "Indøvelse", er der helt oplagt tale om en indirekte meddelelse. Modtageren ved jo ikke, hvem meddeleren er, og står således alene med meddelelsen. Kierkegaard gør i dette skrift 'digterisk' opmærksom på sit anliggende. Han stiller læseren over for et valg ved at stille to modsat rettede indstillinger over for hinanden (f. eks. når han beskriver menneskets mulige positioner i forhold til Kristus: det kan forarges eller tro). I dette ellers alvorlige skrift kan han også bruge spøgen som en del af sin meddelelseteknik (læseren må vælge, om han vil le eller græde over den behandling, Kristus får, da Kierkegaard lader ham optræde i sin samtids København). (Opgaven side 5).

"Til Selvprøvelse"

Ligesom "Indøvelse" anser jeg også dette skrift for at være indirekte meddelelse, fordi det ikke primært sigter på at formidle viden (om f.eks. Luthers liv eller om mislighederne mellem kristenhedens og NTs kristendom). Derimod vil Kierkegaard også her formidle en "Kunnens Meddelelse" eller meddelelse af "Skullen-Kunne" (65). Han vil med andre ord formidle en situation, i hvilken læseren får lejlighed til at stille sig selv over for valget, om han vil tro på Kristus, dvs. efterfølge ham, eller forarges.

Talerne

Selv om Kierkegaard i en vis forstand taler ligefremt om Guds nåde i Kristus til den enkelte i de opbyggelige taler, som vi har gennemgået (han bruger f.eks. den direkte tiltaleform "Du"), så er grundideen i det majeutiske alligevel respekteret, fordi han med sin tale skaber en situation, hvor modtageren selv kan modtage nåden fra Gud, men han tilsigter f.eks. ikke direkte syndernes forladelse på Guds vegne.

Talernes meddelelse om nåden i Kristus er til dem, der har omsat den indirekte meddelelse i eksistens. At snyde denne proces over er det samme som at tage nåden forfængeligt. (jfr. opgaven side 24).

Om min Forfatter-Virksomhed"

Dette skrift er det eneste, som jeg (omend med en vis tøven) vil betegne som direkte meddelelse. Skriftet formidler nemlig viden om Kierkegaards metode, og han gør rede for, hvordan han i tidens løb selv er blevet klar over de store linier i sit eget forfatterskab. Dette skrift er sammen med "Synspunktet" nøglen til at forstå, hvordan Kierkegaard ønskede, at hans forfatterskab skulle anvendes. Imidlertid er det for det første et spørgsmål, om man i disse skrifter har fået alt at vide, og for det andet, om man vitterlig skal forstå meddelelsen så ligefremt, som han selv lægger op til. Når man beskæftiger sig med Kierkegaard, må man være på vagt over for ethvert bedrag!

Kirkekampens skrifter

Imidlertid havde Kierkegaard et stort problem: Det var kun få, der læste hans skrifter, og endnu færre, der forstod hans anliggende således, at de bearbejdede hans meddelelse med henblik på realisation i deres eksistens. Hans krav om "Indrømmelsen" var ignoreret, hvilket gør ham ondt - ikke (primært) for hans egen skyld, men fordi han opfattede sit anliggende som et spørgsmål, der i sin yderste konsekvens drejede sig om frelse og fortabelse. Der er for mig ingen tvivl om, at han vitterlig mente, at kristenhedens kristendom er hedenskab. Og dette var det hans pligt at gøre opmærksom på - hvad det så end skulle koste.

Men Kierkegaard forholdt sig tavs udadtil, indtil Martensens berømte mindeprædiken. Da han atter fattede pennen, serverede han sin indirekte meddelelse rå og uforsødet. Hans anliggende er det samme, men mediet er ændret. Af "religieus Grund" benyttede han på dette tidspunkt en udbredt avis: for at gøre folk opmærksomme (19, 71). Da den bestående kirkes mænd reagerede negativt og senere forholdt sig tavse, begyndte han bevidst at formidle sin indirekte meddelelse i form af 'brækmidler', dvs. i overdrivelsens form. Både den indholdsmæssige overdrivelse og det vulgære sprog har for mig at se et pædagogisk sigte, som stadig er det samme som i "Indøvelse" og "Til Selvprøvelse". Ved at formulere sig således, opnår han desuden at gøre sig selv afskyelig, hvilket også må ses i sammenhæng med hans meddelelsesmetode: Han ville ikke have tilhængere, men ønskede den enkelte skulle konfronteres med hans meddelelse og derefter overlades til sig selv - og Gud.

At der i kirkekampskrifterne er tale om bevidst overdrivelse finder jeg bekræftet i Boesens referater af sine samtaler med Kierkegaard på hans dødsleje. Da Boesen spurgte Kierkegaard, om han ikke ville have noget forandret i sine udtalelser, der jo ikke svarede til virkeligheden, men var strengere, svarede han:

"Det skal det ogsaa være, ellers hjælper det ikke ... maar Bomben springer, maa det være saaledes! Menner du, jeg skulde fortone det, først tale til Opvækkelser og saa til Beroligelse, hvor vil du forstyre mig i det!" (66). (Min understregning.)

Uden at lægge for meget i dette citat mener jeg, at Kierkegaard netop erfarede, at skrifterne inden kirkekampen ikke hjalp. Han vil tale til opvækkelser, men stort set ingen hørte efter, før bomben sprang! I øvrigt skrev han selv, at det er en overdrivelse, når fordringen fremstilles uden nåden. Jeg nægter at tro på, at han har ændret holdning på dette punkt! (jfr. opgaven side 24).

Man kan med rette stille spørgsmålet: Hvordan skulle han ellers have båret sig ad? Jeg kan faktisk ikke se, at han havde mulighed for at gøre andet end det, han faktisk gjorde, når han ikke ville have med "Mængden" at gøre. Den 'enkelte' var hans kategori. Samtlige opgivne tekster er henvendt til den enkelte:

"Indøvelse" I er skrevet til "Opvækkelser og Inderliggjørelser" (16, 11) (min understregning), hvilket i sig selv indicerer, at teksten er adresseret til "den Enkelte", da mængden ikke som mængde kan opvækkes og inderliggøres.

"Indøvelse" II tager udgangspunkt i ordet: "Salig Den, som ikke forarges paa mig" (min understregning). Her giver Kierkegaard "en bibelsk Fremstilling og christelig Begrebsbestemmelse" (16, 77), der tager sigte på at stille den enkelte læser over for valget: om han vil tro eller forarges.

"Indøvelse" III's "Udviklinger" er formuleret i direkte tiltaleform: Du. Lad os blot se på et enkelt eksempel på dette. I forbindelse med sin fremstilling af Kristus som den ophøjede og fornædrede skriver han:

"Du kan ikke vælge een af Delene uden at forskyldes en Usandhed, hvorved Du kun bedrager Dig selv, ikke ham, og bedrager Dig selv for Sandheden, som han er." (16, 161).

I talerne benyttes også tiltaleformen "Du" igen og igen.

I "Til Selvprøvelse"s forord står bl.a.

"Du vil ved at læse høit stærkest faae Indtrykket af, at Du har ene med Dig selv at gjøre, ikke med mig, der jo er "uden Myndighed", ei heller med Andre, hvilket ville være Adspredelse." (17, 51) (Min understregning.)

I "Om min Forfatter-Virksomhed" er følgende at læse:

"Religieust er der nemlig intet Publikum, men kun Enkelte; thi det Religieuse er Alvoren, og Alvoren er: den Enkelte". (18, 68). (jfr. opgaven side 23).

I artiklerne i "Fædrelandet" henvender han sig også i direkte tiltale: "Du menige Mand". (19, 87).

I pjecen "Dette skal siges ..", skriver Kierkegaard i forbindelse med sin opfordring til gudstjenesteboycot:

"Men ved at have hørt det er Du gjort ansvarlig, og maa nu paa eget Ansvar handle, som Du mener at kunne forsvare det for Gud." (19, 77). (Min understregning.)

"Øjeblikket" nr. 2, første artikel, er ligefrem henvendt til "min Læser". Læseren bliver her forberedt på, at han vil komme til at anstrenge sig, hvis han skal kunne modstå forfalskningen af Kierkegaards tale. Kierkegaard vil nemlig ikke opvarte, men anser det for sin pligt at anstrenge Læseren lidt! (19, 106). Har læseren mod til sokratisk at frygte at være i vildfarelse, så kan han af Kierkegaard få sandheden at vide angående det at blive kristen (19, 202ff). Den, der læser "Øjeblikket", fordi det er 'interessant', får denne salut:

"Derfor hvo Du end er, ... skam Dig, skam Dig, skam Dig!" (19, 248).

Dette må vist anses for tilstrækkelig dokumentation for min påstand om, at de opgivne tekster er skrevet med "den Enkelte" for øje. I denne forbindelse vil jeg lige gøre opmærksom på en enkelt ting: Flere steder har jeg anført, at Kierkegaard sætter læseren under direkte tiltale. Det drejer sig om en sproglig direkte form og må ikke forveksles med meddelelsens indhold, som er indirekte, dvs. den skal bearbejdes og omsættes i eksistens af modtageren.

Kierkegaards popularitet i samtiden

Netop fordi "den Enkelte" var hans kategori, havde han sit besvær med velmenende tilhængere (f.eks. Rasmus Nielsen og andre jfr. 19, 82), hvilket selv Martensen var klar over! (67). Han havde svært ved at ryste "Mængden" af sig, fordi hans kritik af kirken var vand på manges mølle. Her tænker jeg ikke kun på kirkens bevidste modstandere, men også på folk, der var bitre på præsteskabet, bl.a. fordi mange af dem tillod sig at holde sommerferie i august 1853 - samtidig med at koleraen hærgede. Tusinder døde, især i de lavere samfundsklasser, så de få præster, der var blevet tilbage i byen, måtte bruge næsten al deres tid på kirkegården (68). Skønt Kierkegaards angreb ikke er motiveret i disse forhold, havde præsternes adfærd under epidemien skabt lydhørhed i befolkningen for kritik af kirken. Derfor måtte Kierkegaard afgrænse sig over for de læsere, der blot beundrende ville læse hans 'interessante' artikler.

Et nyt udgangspunkt

Efter at have sagt 'det bestemte ganske bestemt' gik han hen og døde. Men inden nåede han at udgive talen om Guds uforanderlighed. I talens kontekst er alt væltet omkuld. I talen peger han på et nyt udgangspunkt for den enkelte: Gud - den uforanderlige. (69).

At pege hen på Gud er faktisk det eneste, han gør. Men at han gør netop dét, ser jeg som en pointe.

Den enkelte må i ansvarlighed over for Gud finde sine egne ben at stå på konfronteret med kirkekampens indirekte meddelelse.

"Den enkelte", det bestående og "Indrømmelsen"

Når jeg påstår, at Kierkegaard i de opgivne tekster forholder sig til "den Enkelte", så må jeg svare på følgende spørgsmål:

1. Hvordan havde han tænkt sig, at "den Enkelte" skulle bruge hans indirekte meddelelse?
2. Hvordan ville han have sig selv, sin egen opgave opfattet?
3. Hvorfor 'vælder' han den bestående kirke, når det er "den Enkelte" der ligger ham på sinde?

Disse tre spørgsmål må besvares i forbindelse med en forklaring af, hvad der egentlig skete med "Indrømmelsen" efter 16. maj.

Kierkegaard ønskede med sin indirekte meddelelse at gøre "den Enkelte" opmærksom på "Indrømmelsen"s anliggende – for at "den Enkelte" for sig selv og for Gud kunne få anledning til at gøre "Indrømmelsen".

For at hjælpe "den Enkelte" med dette ønskede Kierkegaard, at Mynster i kraft af sit embede (som det beståendes repræsentant) og i kraft af sin personlighed (som den, der bar en hel slægt) officielt skulle gøre "Indrømmelsen". (70). (jfr. opgaven side 44).

Kierkegaard påstår aldrig om sig selv, at han er et sandhedsvidne (jfr. opgaven side 30). Han er kun en umyndig digter. Han ved om sig selv, at han står på rangforordningens 2. plads, men vil af majestiske grunde ikke engang gå for at være kristen. Med andre ord: Kierkegaard gør "Indrømmelsen"! (70).

Sløk har uden tvivl ret i, at

"kom det endelig an på konkurrence i kristenliv, var han dybt overbevist om, at han selv i højere grad var kristen end de mange – især præster og professorer, der uden fjerneste anfægtelse kaldte sig selv således." (71).

Adskillige elementer peger i denne retning: hans massive kaldsbevidsthed (72), hvori han ser sig selv som udvalgt (19, 87) og bedyrer sin lidelse (19, 322) og sit offer (19, 82), det er alt sammen netop lidelseskravets elementer, vi her ser møntet på Kierkegaard selv. Ja, faktisk er det et spørgsmål (selv om Kierkegaard aldrig selv stiller det åbent), om ikke selve kirkekampen er Kierkegaards "Skridt", som Løgstrup så sarkastisk mener, at Kierkegaard har beskrevet, men aldrig taget. (73).

Og dog må vi fastslå: Når selv Anti-Climacus siger, at han er kristen – så er det udelukkende i kraft af "Indrømmelsen" og ikke i kraft af nogen opfyldelse af fordringen! (16, 211).

"Indøvelse"s hele intention blv båret af de tre helt ens forord, hvori Kierkegaard selv som udgiver understreger denne fordrings uomgængelige radikalitet – men dømmende også ham selv,

"... at jeg maatte lære ikke blot at henflye til "Naaden", men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen af "Naaden". (Jfr. opgaven side 3).

16. maj 1855 blev dette forord - og dermed også "Indrømmelsen"s mulighed - trukket tilbage, og i denne forbindelse forklarer han denne "anden Potens paa "Naaden"": Den er ikke blot tilgivelse, men tillige

"Aflad for den egentlige Christi Efterfølgelse ...
 Paa den Maade kommer der dog Sandhed ind i det Bestaaende og det forsvarer sig ved at dømme sig selv, det vedgaaer den christelige Fordring." (19, 72).
 (Min understregning.)

Dette syn er afgørende for forståelsen af opgøret, fordi det bygger på den ofte fremførte holdning hos Kierkegaard: Ingen har i virkeligheden i sit liv udtrykt det ubetingede (17, 143+169). Fordringen må stå fast i hele sin radikalitet, men er i virkeligheden uopfyldelig. Og det er derfor en kristendommens mildhed, at den - i form af "Indrømmelsen" - skåner den enkelte for så meget, også for den "egentlige christelige Voven" (17, 136). Dette er Indulgens, den "Aflad", der overbærende giver fuld og hel del i nåden, og altså ikke er andenrangskristendom (74).

Kravet er, at man ikke ignorerer fordringen til efterfølgelse og dermed misbruger afladen til at erhverve sig et åndeligt moratorium. (75).

Men opgiver Kierkegaard ikke netop "Indrømmelsen"s mulighed 16. maj 1855? Og

"... når udvejen med 'indrømmelsen' opgives og dermed muligheden af en normal dagligdag, ikke som det fordrede, men som det tilståede, så er der logisk set kun livsopgivelsen og martyriet tilbage",

skriver Sløk. (76).

Hertil skal siges: Sløks analyse går først og fremmest ud fra de tavse års optegnelser; og dette skulle indebære, at ændringen i kristendomssynet var indtruffet inden ophævelsen af "Indrømmelsen"s mulighed! Allerede i 'de tavse år' skulle NTs ubetingede fordring: selvhadet, altså have umuliggjort det dagligliv, forfatterskabet tillader - på trods af den stadige gyldighed af nåde og indulgens.

Desuden: En tilbagetrækning af "Indrømmelsen"s mulighed i den totale forstand, Sløk tænker sig, ville jo ikke alene indebære en ændret kristendomsopfattelse hos Kierkegaard; det ville indebære et kristendomssyn helt uden nådesbegreb! Den ville jo forudsætte, at fordringen, så radikal den end var, alligevel var fuldstændig opfyldelig. Men Kierkegaard opgiver ikke "Indrømmelsen" i total forstand.

Bukdahl påpeger, at det endog i "Dette skal siges" hedder, at det bestående måske har tabt, og selv i "Øjeblikket" nr. 7 kan der tales om den gejstlige "Indrømmelse" (77).

Hertil kan føjes "Øjeblikket" nr. 8 (78), hvor tilståelsen har et mere individuelt præg. Den pågældende tilbagetrækning af "Indrømmelsen"s mulighed giver derfor bedst mening, hvis den opfattes som omhandlende den repræsentative "Indrømmelse", idet den bestående kristenhed nu var endeligt opgivet af Kierkegaard som mulig ramme for "den Enkelte"s "Indrømmelse". (I betragtning af de nævnte undertagelser i "Øjeblikket" skal måske endog opgivelsen af den repræsentative "Indrømmelse" først og fremmest ses som en taktisk/pædagogisk overdrivelse!)

Men kristen måtte "den Enkelte" stadig - ved "Indrømmelsen" - kunne blive. Men den bestående kirke kan ikke mere regnes for at være en støtte for "den Enkelte"s "Indrømmelse" - derfor må den 'væltes'.

Kristenheden var nu endelig afsløret - ikke som formildelse; det havde Kierkegaard vidst hele tiden - men som en umulig ramme for "Indrømmelsen". Kirkegaard har skiftet syn, det er sandt - men sandelig ikke på kristendommen, sådan som Sløk påstår det (79), men derimod på det bestående! Den dom, som "Indøvelse" havde forberedt (og som ved Mynsters "Indrømmelse" kunne være blevet til det beståendes forsvaret) er nu fældet - ud fra forfatterskabets kristendomssyn!

Hvordan bør kirkekampens skrifter bruges

Fordi Kierkegaard døde midt i det hele uden at have opstillet et eneste konkret alternativ hverken til kirkens nuværende praksis eller til "den Enkelte"s liv, så fremstår hans skrifter som et materiale, der ret beset kun kan bruges på eget ansvar og i et konstant selvpørgør.

Til forskel fra den døde Kierkegaard er den levende "Enkelte" imidlertid i den situation, hvor Kierkegaards eksistens-meddelelse må omsættes i det konkrete liv, der skal leves. Denne 'omsættelse' af meddelelsen i eksistens er nødvendig. Men den må ske på eget ansvar. Jeg mener, at det er fatalt at tage Kierkegaard til indtægt for de synspunkter og konkrete afgørelser, man når frem til. Har man ikke gjort sig Kierkegaards meddelelsesmetode klar, er der især mulighed for alvorlige misfortolkninger. På den anden side er det næppe muligt at læse ham løsrevet fra sine egne forudsætninger, fordi han kræver at blive læst af "den Enkelte" med henblik på realisation - men ansvaret er læserens eget.

Som illustration af, hvad jeg mener, har jeg i det følgende afsnit stillet det lidt bastant op.

Sig mig, hvordan du tolker Kierkegaard, og jeg skal sige dig, hvem du er

Mener du, at kirkekampen er udtryk for en sygelig afsporing, som ikke må fordunkle det væsentlige, som Kierkegaard havde at sige i sit egentlige forfatterskab? Så læser du kirkekampens skrifter som en direkte meddelelse, der træder dig for nær i din personlige eksistens. Du er med andre ord blevet forarget på Kierkegaard!

Søger du at undskylde Kierkegaards voldsomme overdrivelser under kirkekampen? Så dækker du over ham som over et uartigt barn og har ikke forstået, at overdrivelsen var en logisk følge af handlingsforløbet.

Mener du, at Kierkegaard bliver halv-katolsk, pietistisk eller sygeligt stræbende efter en martyr-status? Så læser du meddelelsen direkte og har overset det nødvendige i overdrivelsen.

Mener du, at Kierkegaard ved sine ord regnede med at kunne få det bestående til at opløse sig selv i erkendelse af sin egen mislighed? (80). I så fald gør du Kierkegaard naiv ud over alle grænser. I historiens løb kan man sikkert hos mindre naive personer finde eksempler på sådanne forsøg, men mig bekendt er et sådant forsøg aldrig lykkedes i historisk tid!

Mener du, at Kierkegaard vil have dig til at danne en frikirke eller anden form for organisation, hvor medlemmerne kan bekræfte hinanden i de rette kierkegaardske synspunkter? Så har du totalt misforstået det hele.

Mener du, at kravet om "Indrømmelsen" er en uhyrlighed? Så har du din teologiske forhåndsforståelse i helt andre kategorier end Kierkegaard.

Mener du, at Kierkegaard var kirkelighedens ubønhørlige modstander? Så har du (med vilje?) overset noten i 18, 68, fordi du på forhånd selv er kirkelighedens ubønhørlige modstander.

Mener du at kunne bruge kirkekampens skrifter som agitationsmateriale i politisk øjemed? Så misbruger du Kierkegaard, for han ville først og fremmest give dig mulighed for selvransagelse!

Mener du, at Kierkegaard har bevist, at kristendommen er over evne? Så har du også læst ham direkte og vender dig derfor fra overdrivelsen, idet du mente, den skulle tages for fulde pålydende.

Tager du samtlige udtalelser i kirkekampens skrifter for deres fulde pålydende og bøjer dig ubetinget for dem? Den direkte læsning har i så fald gjort dig alvorligt syg - er du ikke det, så bliver du det snart!

Læser du kirkekampens skrifter som en bevidst pædagogisk tilrettelagt indirekte meddelelse i overdrivelsens form? Så er det (i al fald bl.a.) fordi du (f.eks. i forælderrollen, som lærer el.lign.) har erfaret, at du ikke altid bliver hørt, når du siger tingene 'pænt' ej heller altid, når du siger det ligefremt. Men når du overdriver og skruer lidt op for lyden, så bliver du hørt!

KONKLUSION

I "Indøvelse i Christendom" har Kierkegaard 'digterisk' ved pseudonymet Anti-Climacus gjort opmærksom på, hvad han forstår ved NTs kristendom, og hvori bedragene i kristenhedens kristendom består. For at kunne forsvare den officielle kristendom, fordrer han en "Indrømmelse" af, at den officielle kristendomsopfattelse er en formildelse i forhold til NTs. Uden denne "Indrømmelse" er kristenhedens kristendom at betegne som hedenskab. Dette skrift er det teologiske opgør bag selve kirkekampen.

"Til Selvprøvelse" supplerer "Indøvelse"s indirekte meddelelse, men der kommer ikke væsentligt nyt frem. Talerne med deres betoning af nåden er skrevet til den, der har taget fordringen op, dvs. har gjort "Indrømmelsen".

I kirkekampens skrifter lyder den samme fordring, men uden nåde, fordi nåden ikke kan anbringes uden "Indrømmelsen". Da den bestående kirkes mænd ikke vil give en officiel "Indrømmelse" på kirkens vegne, opgives kirken som ramme for den "Enkelte"s "Indrømmelse". For at kirken ikke skulle være årsag til, at "den Enkelte" ikke fik gjort "Indrømmelsen", ser Kierkegaard ingen anden udvej end verbalt at 'vælde' den. Ligeledes 'vældes' "den Enkelte" med det formål at 'tvinge' til "Indrømmelse". I "Guds Uforanderlighed" peges hen på et nyt udgangspunkt: Gud.

Der er således tale om en ubrudt kontinuitet i Kierkegaards kristendomsforståelse - derimod ændres hans syn på den bestående kirke. Men der opstilles ingen konkrete alternativer til den bestående kirke eller den kristne eksistensform. Derfor må "den Enkelte"s tolkning af kirkekampens skrifter ske på eget ansvar.

NOTER:

1. Billeskov, s.55
2. Denne chockvirkning er særlig mærkbar, såfremt læseren ikke har opfattet det dybere indhold i "Paakaldelse".
3. Lindström, s.74
4. Lindström, s.74f
5. Lindström, s.77f
6. Modsat hos Mynster i 4l. betregtn (over Kristi efterfølgelse): Der omtales kun almen-menneskelige, ufrivillige lidelser, som man af Kristus kan lære at bære tålmodigt. s.104-115
7. Lindström, s.197f
8. Malantschuk, s.10
9. Nordentoft, d.165
10. Brandt og Rammel, s.18
11. Lønning, s.165 og Sløk, s.122
12. Rudelbach, A.G.: Om det borgerlige ægteskab, Kbh. 1851
13. Kingo, s.144
14. Bonhoeffer, Dietrich: Efterfølgelse, Lohse 1964, indledningen
15. Cappelørn, N.: Søren Kierkegaards værk - religiøst set "Under Guds Ord" nr. 271, dec. 1984
16. Lindström, s.198
17. Billeskov, s.66
18. Billeskov, s.66
19. Nordentoft, s.166
20. Mynster, J.P.: Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark, 1851, s.44
21. Malantschuk, s.19
22. Nordentoft, s.167
23. X 4 A 195,270-72, 511; X 5 A 166f; X 6 B 171ff
24. Nordentoft, s.167
25. Malantschuk, s.19
26. Malantschuk, s.19
27. Brandt og Rammel, s.23
28. Nordentoft, s.151
29. Lindhardt, P.G.: Dansk Kirkekundskab, Kbh. 1979, s.127
30. Bukdahl: "Indrømmelsen", s.100
31. Nordentoft, s.163ff
32. Nordentoft, s.171f
33. Jfr. hans konfliktfyldte forhold til bl.a. Rasmus Nielsen
34. Lindhardt, s.7

35. Lindhardt, s.7
36. Martensen, H.: Af mit Levnet, 3.afd., Kbh. 1883, s.2ff
37. Lindhardt, s.7
38. Sløk, s.9
39. Lindhardt, s.7
40. Billeskov, s.70
41. Næppe heller 19,10f. Denne forklaring til læseren er nærmere saglig end sproglig.
42. Martensen prøver derimod (overfladisk), men har ikke let ved det, da der på den tid faktisk ikke var nogen videre anvendelse af ordet, jfr. Jørgensen, Carl: Søren Kierkegaard, bd. 5, Kbh. 1964, s.9-13
43. Lindström, s.154ff
44. Mynster, J.P.: Meddelelser om mit Levnet, kbh. 1854, s.139ff, 180, 273f og mange andre steder.
45. Mynster: Betragtninger, bd. I, s.267, og Martensen: Den kristelige Dogmatik, Kbh. 1865, s.473
46. Koch, s.188; Martensen: Af mit Levnet, s.12
47. Jørgensen, Carl: Søren Kierkegaard, Bd. 5, s.91f
48. Nordentoft, s.151
49. Lindström, s.209
50. Nordentoft, s.168
51. Nordentoft, s.186
52. Müller, Paul: Søren Kierkegaard, Kbh. 1982, s.81f
53. Søe, s.72
54. Malantschuk, s.7 og 40
55. Lindström, s.298f
56. Lönning, s.277
57. Nordentoft, s.
58. Koch, s.189
59. Lindhardt, s.24
60. Lindhardt: Dansk Kirkekundskab, s.131f
61. Lindhardt: Dansk Kirkekundskab, s.131
62. Nordentoft, s.261ff
63. Forudsætningen for den indirekte meddelelse af det kristelige er den direkte meddelelse af viden som "et Første". Derfor må meddelelsen af "religions Kunnen" egentlig betegnes som direkte-indirekte. Müller, s.38

LITTERATURLISTE

Primær litteratur:

Søren Kierkegaards Samlede Værker
udgivet af A.B.Drachmann, J.L.Heiberg og H.O.Lange
3. udg., København 1962.

Søren Kierkegaards Papirer
anden forøgede udgave ved Niels Thulstrup
I-XIII, København 1909-1970.

Følgende tekster:	sider:
Indøvelse i Christendom, bind 16	238
En opbyggelig Tale, bind 17	16
To Taler ved Altergangen om Fredagen, bind 17	25
Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet, bind 17	74
Dømmer selv!, bind 17	106
Bladartikel VIII, s. 43-50, bind 18	8
Om min Forfatter-Virksomhed, bind 18	19
Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed, bind 18	91
Bladartikler 1854-55, bind 19	80
Øjeblikket Nr. 1-10, bind 19	234
Hvad Christus dømmer om officiel Christendom, bind 19	10
Guds Uforanderlighed, bind 19	<u>18</u>
primær litteratur i alt	919

Sekundær litteratur:

sider:

Billeskov Jansen, F.J.: Studier i Søren Kierkegaards litterære Kunst, København 1979, s.9-83	75
Brandt, F. og Rammel, E.: Søren Kierkegaard og Pengene København 1935, s. 1-55	55
Bukdahl, Jørgen: "Indrømmelsen", Dansk Teologisk Tidsskrift 26. årg., 2. hæfte, 1963, s.96-124	29
Bukdahl, Jørgen: Søren Kierkegaard og den menige mand, København 1970, s. 7-137	131
Geismar, Eduard: Søren Kierkegaard VI København 1928, s. 5-119	115
Kingo, Anders: Den opbyggelige tale, Dansk Teologisk Tidsskrift 48. årg., 1985, s. 129-144	16
Koch, Hal (red.): Et kirkeskifte, København 1960	
Dela, H.C.: Statskirke - Folkekirke.	
J.P.Mynsters kirketanker, s. 147-163	17
Bülow-Olsen, G.: Kierkegaard og kirkekampen, s. 165-186	21
Koch, Hal: Kirkekampen og kirken, s. 186-196	11
Grunnet, N.E.: Frikirke som princip, s. 197-212	16
Lindhardt, P.G.: Søren Kierkegaards opgør med kirken, (indledning til Reitzels udg. af "Øjeblikket") København 1962, s. 5-24	20
Lindström, Valter: Efterföljelsens teologi hos Søren Kierkegaard, Helsingfors 1956, s. 7-304	298
Lønning, Per: Samtidighedens situation Oslo 1954, s. 7-298	292
Malantschuk, G. og Søre, N.H.: Søren Kierkegaards kamp mod kirken, København 1956, s. 7-75	69
Müller, Paul: Betingelser for meddelelsen af det kristelige hos Søren Kierkegaard, Dansk Teologisk Tidsskrift 36. årg., 1973, s. 25-43	19
Mynster, J.P.: Betragtninger over de christelige Troes- lærdomme, 2. bind, København 1833, s. 76-127	52
Nordentoft, Kresten: "Hvad siger Brandmajoren?" København 1973, s. 9-291	283
Sløk, Johs.: Da Kierkegaard tav København 1980, s. 7-137	<u>131</u>
sekundær litteratur i alt	1650
samlede opgivelser	2569

Det hænder, at orkestret giver et ekstranummer helt uden for programmet - således også med følgende:

En historie om kokebogsforfatteren Søren

Der var engang en kok, der hed Søren. Ja, egentlig var han ikke kok, men han havde taget uddannelsen som kok. Han havde aldrig søgt arbejde i landets største restaurationskæde, hvor ellers langt de fleste af landets kokke arbejdede. I stedet skrev han en slags kokebøger. Det gjorde han af mange grunde. Nu skal du høre nogen af dem.

Søren havde en far. Han var ikke kok, men han var lige så dygtig som mange kokke. Han havde nemlig i mange år været i lære hos mesterkokken. Her havde han lært noget meget vigtigt, som han gav videre til sin søn, mens han endnu var ganske lille.

Af mesterkokken havde faderen lært, at enhver god ret skal indeholde et ganske bestemt krydderi. Dette krydderi havde den egenskab, at man opdagede, hvor tørstig man var. Mesterkokken havde nemlig det reneste, livgivende vand, man kan tænke sig. Uden dette vand kunne man ikke virkeligt leve. Men spiste man ikke mesterkokkens krydderi, opdagede man aldrig for alvor hans livgivende vand.

På Søren's tid var der mange kokke i landet. De havde godt nok læst i mesterkokkens egen kokebog, men de hæftede sig ikke så meget ved det livsvigtige krydderi, og derfor blev folk ikke tørstige efter mesterkokkens vand.

Kokkene læste masser af andre kokebøger end mesterkokkens, og nogle af dem lavede deres egne opskrifter, som de gav videre til andre kokke. Til sidst var der ikke meget tilbage af den ret, som mesterkokken i sin tid havde beordret dem at lave. Deres mad var blevet giftig, man døde af at spise den, fordi man ikke følte trang til at drikke mesterkokkens vand. Men dem, der døde, opdagede slet ikke at de var døde. Se det er en underlig historie.

Da var det, Søren begyndte at skrive en slags kokebøger i stedet for selv at blive kok. Hans kokebøger var ikke ligesom de andres, for de var først og fremmest inspireret af mesterkokkens egen kokebog. Søren ville gerne have, at folk selv skulle indse, at de havde brug for både mesterkokkens krydderi og hans vand. Men det kunne han ikke skrive ligeud, for det ville hverken kokken eller restaurationsgæsterne kunne forstå, for de mente jo alle, at de spiste mesterkokkens mad.

Derfor prøvede Søren ad mange sære veje at gøre folk opmærksomme på krydderiet og vandet for at få den enkelte kokebogslæser til at sætte spørgsmålstegn ved sin egen kosts sammensætning.

Der er mere at sige om dette, men for at historien ikke skal blive en hel roman, vil vi høre om en ganske særlig kokebog som han udgav i september 1850. I denne bog lader han en lærling, der stadig er i lære hos mesterkokken fortælle om mesterkokkens søn. Han fortæller, hvordan mestekokkens søn bliver forfulgt, fordi han vil give folk den rette mad og drikke. De bliver gale på sønnen og hans få venner. (Og de vil ikke have hans mad.) Kun få vil tro, at han virkelig er mesterkokkens søn. Han havde nemlig hverken kokkehue, pepitaternede kokkebukser eller noget andet, der kunne bevise, at han vitterlig var mesterkokkens søn. I denne bog siger lærlingen, at de retter, der serveres i den officielle restaurationskæde er tillempede efter tidens smag. Man går på kro og nyder usund mad - så usund, at den i længden er dødelig. Og det må alle indrømme - især firmaets overkok.

I denne bog giver lærlingen en opskrift på den fineste festmiddag, man kan tænke sig. Retten er tilberedt med rigeligt af mesterkokkens krydderier. Derfor serverer han også det livgivende vand til. En måned efter udsender han et lille hefte med opskrift på, hvordan man på rette vis kan drikke mesterens vand. Han fortæller om en kvinde, der var så tørstig, at det eneste, hun tænkte på, var at få det livgivende vand. Og hun fik det.

Omtrent et år efter udgiver Søren i eget navn en ganske særlig bog. Den er ikke enkokebog som de foregående, men en bog, der skal hjælpe folk med at bruge hans kokebøger i deres daglige liv. Bogen er både til kokke og til dem, der spiser hjemme.

Sammen med denne praktiske hjælpebog serverer han to store glas af mesterkokkens vand.

En måned senere udgiver han en kokebog til dagligt brug. Der er opskrifter på helt almindelig menneskemad. Det hele er igen stærkt krydret af mesterkokkens krydderi, og der er rigeligt med vand til.

Søren havde efterhånden et problem med sine bøger: Der var kun få, der læste dem og endnu færre lavede mad efter hans opskrifter.

Til sidst blev han nærmest desperat, for han var sikker på, at folk satte livet på spil, når de var på smalkost i den officielle restaurationskæde. De fik jo ikke noget, de kunne leve af.

Da overkokken døde, sagde en af hans assistenter, at han var en af de allerbedste kokke, der nogensinde havde levet. Den mad, han lavede, var fantastisk god ligesom den, mesterkokkens søns venner havde lavet i sin tid. Han havde altid selv spist op, og havde på alle måder været, som en god kok burde være.

Da Søren hørte det, skrev han i avisen, at det var løgn, hvad overkokkens assistent havde sagt. De retter, overkokken havde serveret, havde ikke meget at gøre med mesterkokkens serveringer. Alle havde nydende spist retterne, men ingen var blevet tørstige, for det vigtige krydderi manglede.

Han skriver i denne tid meget om den tidligere overkoks mad og om hans liv, der ikke havde været en sand kok værdigt.

Efterhånden skriver han også om de andre kokke, at de er kokke for pengenes skyld, at de ikke engang spiser den mad, de serverer for gæsterne, men noget meget mere giftigt osv. I den tid laver Søren ikke selv nye opskrifter, men serverer mesterkokkens menu helt rå og med så mange krydderier, at man kommer til at nyse ved bare at læse derom.

Til sidst opfordrer Søren folk til ikke mere at gå ud at spise, for når kokkene ikke vil indrømme, at deres mad er for mild i smagen og ikke til at leve af, men tværtimod siger, at deres mad er den rette, så er det for alvor farligt at spise den.

Han udgiver nu sit eget blad, hvor han piller hele restaurationskæden fra hinanden. Og han angriber dem, der har ansat alle de umulige kokke. Restauranternes tilbud på konfirmations- og bryllupsmiddage taler han meget ilde om. Og læserne får serveret nogle voldsomme brækmidler, som man slet ikke kan leve af.

Kort før sin død skænker Søren så et bæger koldt vand. Og så døde han.

Efter Søren's død diskuterede man hans kokebøger, for man kunne ikke blive enige om, hvad han egentlig havde ment. Men se - det er en helt anden historie!